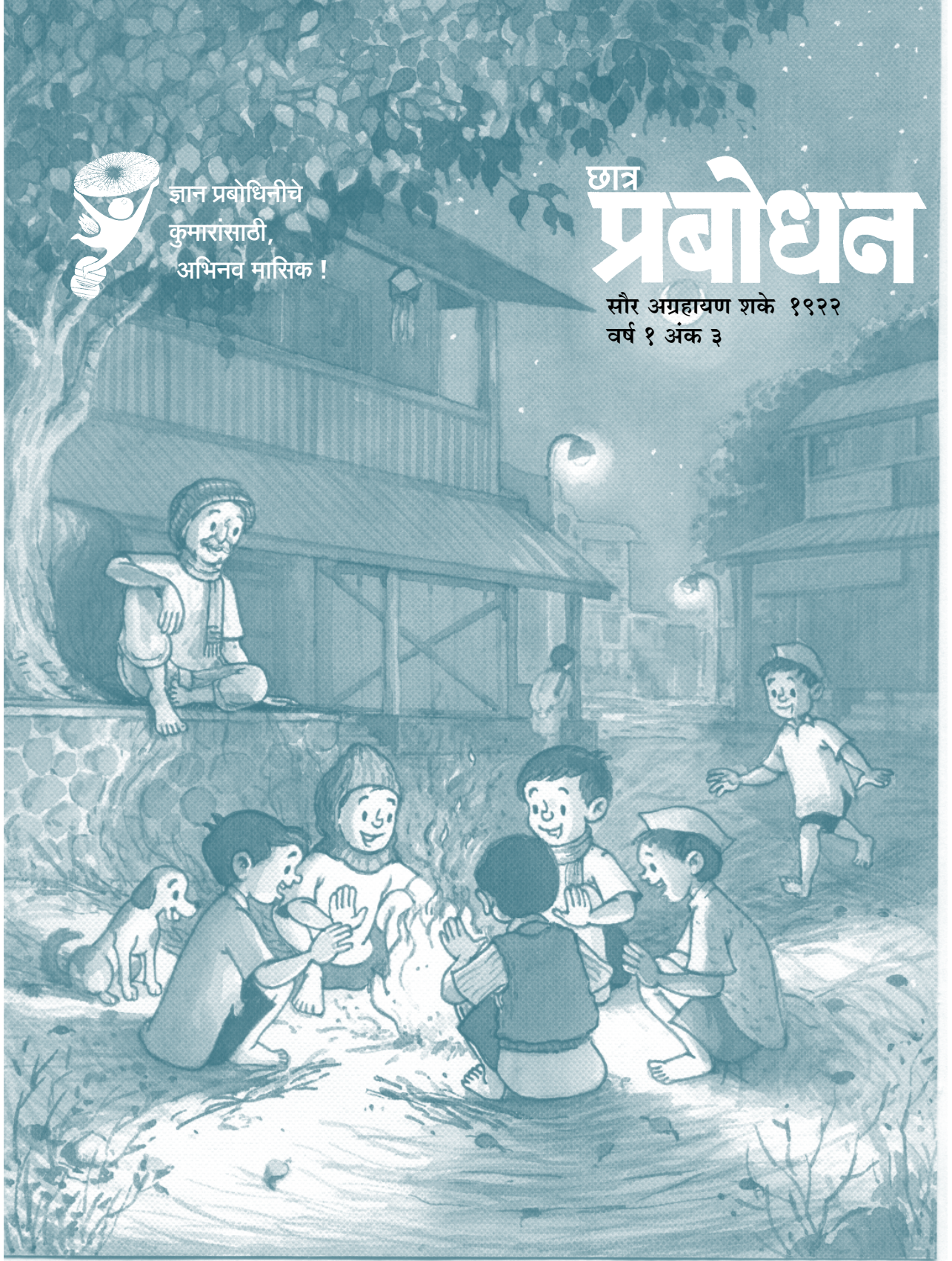

ज्ञान प्रबोधिनीचे
कुमारांसाठी,
अभिनव मासिक !

छात्र प्रबोधन

सौर अग्रहायण शके १९२२
वर्ष १ अंक ३

छात्र प्रबोधनद्वारा तीन नावीन्यपूर्ण स्पर्धा सुप्त गुणांना व्यक्त होण्याची विशेष संधी !

स्पर्धा क्र. १ : तुम्हीच संपादक व्हा : ३२ पानी हस्तलिखित तयार करण्याची स्पर्धा

- १) ह्या स्पर्धेमध्ये सर्व लेखन विद्यार्थ्यांचे असावे. ललित-माहितीपर-विचार-अनुभव इ. विविधांगी लेखन असावे. विषयांची मांडणी, रचना, सजावट, चित्रे सर्व विद्यार्थ्यांचे हवे.
- २) अंकास शीर्षक द्यावे. अंकास मुलांनीच केलेले आकर्षक मुखपृष्ठ असावे. मलपृष्ठावर 'छात्र प्रबोधन' मासिकाची आकर्षक जाहिरात तयार करून ती लिहावी.
- ३) पृष्ठसंख्या ३२ पाने, (मुखपृष्ठ, मलपृष्ठ सोडून) पाठपोट लिहू नये. आकार फुलस्केप/डेमी साईजचा असावा.
- ४) मुखपृष्ठ सजावट, विषयांचे वैविध्य, लेखांची निवड व मांडणी, लेखनातील आशय व शैली, सहभागी विद्यार्थ्यांची संख्या व त्यांच्या सहभागाचे स्वरूप, या निकषांवर स्पर्धेचे क्रमांक निश्चित केले जातील.
- ६) हस्तलिखित तयार करण्यासाठी गटाने कसे कसे प्रयत्न केले, यासंबंधी एकाने स्वतंत्र पत्र लिहून त्याला जोडावे.

स्पर्धा क्र. २: 'पंख सुरांचे' ३० मिनिटांची ध्वनिफीत निर्मिती स्पर्धा

- १) ह्या स्पर्धेमध्ये आवाज विद्यार्थ्यांचा असावा. शक्यतो लेखनही विद्यार्थ्यांचे असावे. काही ठिकाणी अन्य व्यक्तींचे लेखन वापरलेले चालेल. (फक्त समूहगीते किंवा नाटके असा एकच प्रकार न वापरता विविध प्रकारांचे योग्य मिश्रण वापरावे.)
- २) ध्वनिफितीस शीर्षक व शीर्षकगीत असावे. ते मुलांनीच केलेले असावे. तसेच छात्र प्रबोधन मासिकाची १ मिनिटाची श्राव्य जाहिरात असावी. ध्वनिफितीस एकाच बाजूला ध्वनिमुद्रण केलेले असावे. ते ३० मिनिटांचेच असावे.
- ३) बाजारातील तयार ध्वनिफितींमधील मजकूराच्या वापराचा मोह टाळावा. संगीताचा अतिरेक टाळावा व संगीतही विद्यार्थ्यांनीच द्यावे.
- ४) आशय यातील वैविध्य, कल्पनांचे नावीन्य, आवाजाची स्पष्टता, मांडणी, संगीत, सहभागी विद्यार्थ्यांची संख्या या गोष्टींना महत्त्व दिले जाईल.
- ५) ध्वनिफीत तयार करण्यासाठी आपल्या गटाने कसे-कसे प्रयत्न केले, हे सोबत पत्राने कळवावे.

स्पर्धा क्र. ३: कोलाज - चित्र स्पर्धा

स्वतःची कल्पनाशक्ती वापरून, कोलाज-चित्र तयार करा. चित्राला स्वतंत्र विषय (Theme) असावा. चित्राचा आकार २५ सें.मी. ४० सें.मी. घ्यावा. चित्र पाठवताना दुमडून पाठवू नये. चित्रामागे पूर्ण नाव, पत्ता, इयत्ता लिहावे.

स्पर्धासाठी सामाईक नियम :

कितीही गट स्पर्धेत सहभागी होऊ शकतील. शिक्षकांचा सहभाग कमीत कमी असावा. अध्यापकांचे आवश्यक तेवढेच मार्गदर्शन घ्यावे. शाळेतर्फे सहभागी होणार असल्यास शाळेच्या मुख्याध्यापकांच्या सही-शिक्क्याचे पत्र सोबत जोडावे. शाळेचा पूर्ण पत्ता लिहावा. हस्तलिखित व ध्वनिफीत निर्मिती स्पर्धा गटासाठी असून किमान ५ व कमाल १० विद्यार्थ्यांचा स्पर्धेत सहभाग असावा. तिन्ही स्पर्धांमध्ये सहभागी होण्यासाठी प्रवेश शुल्क नाही. ध्वनिफीत/हस्तलिखित समक्ष अथवा रजिस्टर पोस्टाने पाठवावीत. स्पर्धेसाठी प्रवेश अर्ज पाठविताना त्यात स्पर्धेचे नाव, हस्तलिखित/ध्वनिफितीचे शीर्षक, सहभागी विद्यार्थ्यांचे संपूर्ण नाव, पत्ता, दूरभाष क्रमांक, शाळा व इयत्ता असे लिहून पाठवावे. स्पर्धेचा निकाल १ एप्रिलच्या (वासंतिक अंकातून) अंकातून जाहीर केला जाईल. प्रवेश अर्ज पाठविण्याचा अंतिम दिनांक १५ जानेवारी २००१. साहित्य पाठविण्याचा अंतिम दिनांक १५ फेब्रुवारी २००१. हस्तलिखिते/ध्वनिफिती/चित्रे परत पाठविली जाणार नाहीत. त्यातील उत्कृष्ट साहित्य छात्र प्रबोधनच्या अंकांमध्ये प्रसिद्ध केले जाईल.

पहिल्या दोन स्पर्धांसाठी विशेष पारितोषिके
गटातील विद्यार्थ्यांना (एकत्रितपणे)

शाळांसाठी

प्रथम क्रमांकरु. ३००/- प्रथम क्रमांक रु. २००/-
द्वितीय क्रमांकरु. २००/- द्वितीय क्रमांक रु. १५०/-
तृतीय क्रमांकरु. १५०/- तृतीय क्रमांक रु. १००/-
उत्तेजनार्थ ३ क्रमांकरु. ५०/- (प्रत्येकी)

कोलाज चित्र स्पर्धेसाठी पारितोषिक

प्रथम क्रमांक रु. १०१/-
द्वितीय क्रमांक रु. ७५/-
तृतीय क्रमांक रु. ५१/-
उत्तेजनार्थ ३ क्रमांक रु. २५/-

सर्व पारितोषिके पुस्तकरूपाने दिली जातील.

इवली शल्ये रुपती खुपती
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख देऊनी
ने ज्योतिर्जगतात

संपादक, प्रकाशक, मुद्रक
महेन्द्र सेठिया

संपादकीय मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.
विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.
शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.
श्री. दत्ता टोळ B.A., B.Com.

कार्यकारी संपादक
वर्षा कुलकर्णी

मुखपृष्ठ व आतील सजावट
गिरीश सहस्रबुद्धे

मलपृष्ठ कविता -
श्री. बकिमचंद्र चटर्जी

अक्षर जुळणी -
छात्र प्रबोधन, पुणे ३०

संपर्क पत्ता - छात्र प्रबोधन,
ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे ३० ☎(०२०)४४७७६९१,
४४७८०९५ फॅक्स : ४४९१८०६
E-mail : prabodhini@vsnl.com

छात्र

प्रबोधन

वर्ष १ अंक ३
सौर अग्रहायण शके १९२२

अंतरंग

२ संवाद	- महेन्द्र सेठिया
३ वंदे मातरम्	- मिलिंद सबनीस
६ कविता पानोपानी	
सांज - बजरंग सरोदे	
सावली ग सावली	- लीला धनपलवार
वंदन निसर्ग देवतेला	- दत्ता श्री. टोळ
७ कथा - योजक: तत्र दुर्लभः	- सुलभा जोगळेकर
१२ व्यंगचित्रकारांच्या तावडीत रोबो	- आ.ना. पेडणेकर
१३ प्रवास आजवरचा	- दिलीप भाटकर
१७ अभ्यासातील स्वावलंबन	
इंग्रजीचा अभ्यास कसा कराल ?	- अविनाश दर्प
२१ मराठी कवितेचा प्रवास	- सुषमा हाडप
२४ चला पेटी वाजवूया	- कल्याणी केसकर
२५ हिवाळ्यातील ऋतूचर्या	- वैद्य प्रमोद धुमाळ
२७ या गंगेमधि गगन वितळले	- यशवंत पाठक
३० रोजच्या आचरणात 'स्वदेशी'	
लेख-१ आपली आहारपद्धती	- यशवंत लेले
३२ रंगलेली शिबिरे, गावोगावचे उपक्रम, निरोप....	

प्रकाशन दिनांक-राष्ट्रीय सौर १० अग्रहायण, शके १९२२, १ डिसेंबर २०००
वर्गणी : वार्षिक : रु.१२५/- द्वैवार्षिक : रु.२४०/-
त्रैवार्षिक : रु.३५०/- आजीवन : रु.२०००/-
या अंकाची किंमत : रु.१०/-

शिशिराच्या त्या पानझडीने ऋतुराजाची चाहल द्यावी, विद्ध्वंसाच्या राखेतुनही हपरत पालवी पुन्हा फुटावी.

छात्र प्रबोधन : निव्वळ मासिक नव्हे ! ... विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकसनाची चळवळ !!

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

दहावी-बारावीतील विद्यार्थ्यांसाठी

या मासिकाचे सभासद व त्याचे बहीण-भाऊ यांच्यापैकी जे दहावी-बारावीमध्ये शिकत आहेत त्यांनी पोस्टकार्डावर स्वतःचा पत्ता, इयत्ता व सभासद क्रमांक लिहून पाठवावे. एप्रिल-मे-जून मधील शिबिरांचे - सहलीचे माहितीपत्रक त्यांना पाठविले जाईल. तसेच 'परीक्षा-तंत्र' या संदर्भात ३२ पानांची एक पुस्तिका तयार केली आहे. ती ज्यांना हवी आहे त्यांनी रु.१५/- ची मनिऑर्डर करावी. त्यांना ही पुस्तिका पाठविली जाईल.

युवा व ग्रामीण प्रायोगिक अंक !

छात्र प्रबोधनच्या शंभराव्या अंकाच्या निमित्ताने छात्र प्रबोधनचे युवा व ग्रामीण अंक स्वतंत्रपणे प्रकाशित होणार असून पुढील दिवाळीपर्यंत त्याचे प्रत्येकी सहा अंक प्रकाशित होतील.त्याची वर्गणी ५०/- रुपये असून महाविद्यालयामध्ये शिकत असलेल्यांनी युवा अंकाचे अवश्य सभासद व्हावे. तर २००० पेक्षा छोट्या लोक संख्येच्या गावांमधील व्यक्तींनी ग्रामीण अंकासाठी वर्गणी भरावी. वर्गणी छात्र प्रबोधनच्या मुख्य व सर्व स्थानिक कार्यालयांमध्ये स्वीकारली जाईल.

प्रबोधिनी परिचय सहल

ज्ञान प्रबोधिनीचे पुणे-निगडी व साळुंब्रे येथील शैक्षणिक - संघटनात्मक-संशोधनपर काम ज्यांना जवळून बघण्याची इच्छा आहे, कार्यकर्त्यांशी चर्चा करून त्यातील काही गोष्टी आपल्या भागात करून बघण्याची इच्छा आहे, अशा प्रामुख्याने वय वर्षे २० व पुढील व्यक्तींसाठी ही सहल योजण्यात आली आहे. विद्याव्रत संस्कार कार्यक्रम व साखरशाळा पाहाणे असे यावेळच्या सहलीचे वैशिष्ट्य असणार आहे.

कालावधी : ५ व ६ जानेवारी २००१,
शुल्क रु.२२५/-

तपशीलातील माहितीपत्रकासाठी व नावनोंदणीसाठी ३१ डिसेंबरपूर्वी मुख्य/स्थानिक कार्यालयामध्ये संपर्क साधावा. ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये सर्वांचे स्वागत !

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

दिवाळीची सुट्टी संपवून पुन्हा नव्या दमाने शाळेतील नित्य व नैमित्तिक गोष्टींमध्ये रममाण झाला असाल. सध्याचे दिवस हे स्नेहसंमेलने-सहली-क्रीडास्पर्धा-हिवाळी शिबिरे यांनी गजबजलेले असणार ! हिवाळ्यातल्या प्रसन्न अशा वातावरणात प्रसंगी थोडासा अभ्यास बाजूला ठेवूनही, तुम्ही सर्वांनी या उपक्रमांमध्ये झोकून देऊन सहभागी व्हायला हवं. शक्य तेथे पुढाकार घेऊन, जबाबदारी घेऊन ते ते कार्यक्रम यशस्वी होण्यासाठी धडपडायला हवं. 'मला काय त्याचे' असे म्हणणे किंवा 'निव्वळ बघ्याची भूमिका घेणे' हे तुम्हा प्रबोधकांना न शोभणारे आहे. थिल्लूरबाजी करून गोंधळ घालणाऱ्यांना वेळीच तुम्ही आवर घालायला हवा. तरच सर्वांना याचा निर्भेळ आनंद लुटता येईल. मग करणार ना यासाठी धडपड !

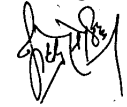
अरे हो, दिवाळी अंक कसा काय वाटला ? अनेक मान्यवरांनी व तुमच्यापैकी काहींनी दिवाळी अंक खूप आवडल्याचे पत्राने कळवले आहे. 'दारावर तोरण खूप छान दिसतय' असंही कळवलंय. तुम्हाला दिवाळी अंकातील कोणत्या कथा, कोणते लेख, लेखमालेतील कोणाचे अनुभव, कोणती कविता, कोणते कृतिपर लेख, सर्वात जास्त आवडले, ते आवर्जून कळवा ! यावर्षीचा आपला दिवाळी अंक बारा हजार घरांमध्ये पोहोचलाय बरं का !

हे वर्ष 'वन्दे मातरम्' या मंत्राच्या निर्मितीचे शतकोत्तर रौप्यमहोत्सवी वर्ष! त्यानिमित्ताने मागच्या काही अंकांच्या मलपृष्ठावर 'वन्दे मातरम्' वर लिहिलेली गीते आपण आवर्जून दिली होती. त्याला छान छान चाली आहेत. त्या समजावून घेऊन अथवा स्वतंत्र चाली लावून समूहाने त्या संमेलनात / प्रार्थनेच्या वेळी म्हणा. तुम्हाला 'वन्दे मातरम्'शी निगडित काही नवीन गीते माहीत असल्यास ती आवर्जून आम्हाला कळवा. या अंकातील मलपृष्ठावर संपूर्ण 'वन्दे मातरम्' गीत दिले आहे. ते त्याचा अर्थ समजावून घेऊन, पूर्ण पाठ करा. स्वातंत्र्यासाठी ऐन तारुण्यात बलिदान करण्याची प्रेरणा देणारा हा मंत्र सुराज्याच्या, वैभवसंपन्न, विकसित भारताच्या उभारणीसाठी आपणा सर्वांचा प्रेरणामंत्र ठरावा हीच अपेक्षा!

खाजगी शिकवण्या- क्लासेस, टयुशन्स याबद्दल सध्या खूपच गदारोळ चालू आहे. यासंदर्भात मला फक्त काही प्रश्न तुम्हाला विचारावेसे वाटतात. दोन्ही पाय धडधाकट असताना कुबड्या घेऊन चालणारा माणूस व्हायला तुम्हाला आवडेल का? निव्वळ परीक्षेतील गुणांच्या मागे लागून स्वतःच्या सर्वांगीण विकास नाकारणाऱ्या आंधळ्या शर्यतीतले तुम्ही स्पर्धक होऊ इच्छिता का ? तुम्हीच विचार करून योग्य तो निर्णय घ्या. व्हेकेशन बॅचेसचे शुल्क भरण्यापूर्वी तुमचे याबाबतचे विचार समजून घ्यायला मलाही नक्कीच आवडेल. हिवाळ्यामध्ये व्यायामावर भर देणार ना ! येत्या महिन्यात १००० सूर्यनमस्कार घालण्याचा संकल्प करणार का ? मला पोस्टकार्ड पाठवून तुमचा संकल्प कळवा. आपण सर्वजण मिळून निदान ५ लाख सूर्यनमस्कार घालण्याचा संकल्प करूया ! तुमच्या मित्रांनाही यामध्ये सहभागी करून घ्या !

तुमच्या प्रतिसादाच्या प्रतीक्षेत.

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सठिया)

कणखर आणि कठिण कठिणशा खडका-दगडांतुन, झऱ्यासारखे सरसऱऱघसरावे मंजुळ गीत म्हणुन !

२६ ऑगस्ट १९०७.

कलकत्याच्या उच्च न्यायालयाच्या समोर प्रचंड गर्दी जमा झाली होती. बिपिनचंद्र पाल यांच्यावर सरकारने भरलेल्या खटल्याचा आज निकाल लागणार होता. हजारो लोक न्यायालयाच्या बाहेर बिपिनबाबूंची वाट पाहत उभे होते. काही वेळातच न्यायालयाचा निकाल जाहीर झाला. बिपिनबाबूंना सहा महिने करावासाची शिक्षा जाहीर झाली. बिपिनबाबूंना न्यायालयाच्या बाहेर आणले आणि साऱ्या जमावाच्या मनातल्या इंग्रज सरकारविरुद्ध खदखदत असलेल्या असंतोषाला वाट मिळाली. लोक 'वन्दे मातरम्'च्या गर्जना करू लागले. साऱ्या आसमंतात 'वन्दे मातरम्'च्याच घोषणा ऐकू येऊ लागल्या.

अचानक झालेल्या 'वन्दे मातरम्'च्या घोषणांनी इंग्रज अधिकारी चिडले. निशःस्त्र जमावावर तुफान लाठीमार सुरू केला. पण असा अमानुष लाठीहल्लाही हसत हसत झेलण्याचं सामर्थ्य आता 'वन्दे मातरम्'च्या उच्चारणामुळे तरुणांच्या अंगी आलेलं होतं. पण आज मात्र काही वेगळंच घडलं. त्या जमावातील एक अवघा पंधरा-सोळा वर्षांचा मुलगा धावत पुढे आला आणि सगळ्यात पुढे असलेल्या गोऱ्या सार्जंटवर चालून गेला. बेसावध सार्जंटला त्याने जमिनीवर लोळवले आणि जोरदार ठोसे लगावतच राहिला. आजपर्यंत केवळ जनतेला मारायचीच सवय असलेल्या त्या गोऱ्या अधिकाऱ्याला आजचा अनुभव नवीनच होता. आजूबाजूच्या शिपायांनी त्या मुलाला पकडले आणि लगेचच त्या चौकात त्याला चाबकाने पंधरा

वन्दे मातरम्. १९२५

-मिलिंद सबनीस

फटक्यांची शिक्षा सुनावण्यात आली. त्या मुलाला भर चौकात उभं करण्यात आलं आणि त्याच्या उघड्या पाठीवर एका पाठोपाठ एक चाबकाचे फटके बसू लागले. प्रत्येक फटक्याबरोबर त्या मुलाच्या तोंडून शब्द येत होते 'वन्दे मातरम् ।'.... पुन्हा दुसरा फटका पुन्हा 'वन्दे मातरम् ।....' त्या मुलाची पाठ रक्तबंबाळ झाली.तो बेशुद्ध पडला पण ओठातून अजूनही अस्फुट शब्द बाहेर पडत होते 'वन्दे मातरम् !..'

बातमी साऱ्या कलकत्यात पसरली. त्या मुलाच्या असामान्य धैर्याबद्दल त्याची मोठी मिरवणूक निघाली. सुरेंद्रनाथ बॅनर्जींनी त्याला सुवर्णपदक प्रदान केले. त्या दिवशी कलकत्यातील लोक एकच गीत गुणगुणत होते.

'जाय जेन जीवन चले, जगत माझे

श्री. बंकिमचंद्र चटर्जी

देशप्रीतीच्या उज्ज्वल ज्योती अनंत हृदयी तेवत असती । घडवू त्यांची आज एकता, आत्मरक्षण करू सिद्धता ॥

एकविसाव्या शतकात कोणतेही काम करताना, विवेक व सजगता यांचे भान ठेवा. जगा व जगू द्या.

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

तोमार काजे

'वन्दे मातरम्'वले । बेत मेरे कि मा भोलाबि
आमरा कि मायेर सेइछेले' ।

त्या युवकाचे नाव होते सुशीलचंद्र सेन ! हा सारा प्रभाव होता 'वन्दे मातरम्' शब्दांचा ! लॉर्ड कर्झनने फोडाफोडीच्या राजकारणाचा एक भाग म्हणून जाहीर केलेल्या बंगालच्या फाळणीला समाजाच्या -देशाच्या कानाकोपऱ्यातून प्रचंड विरोध होऊ लागला होता. सभा मोर्चे-निदर्शने यांमधून आपला संताप जनता व्यक्त करीत होती. इंग्रज सरकार मात्र निर्दयपणे हे आंदोलन दडपून टाकण्याचा प्रयत्न करीत होते. याच आंदोलनात साऱ्या देशाला एक युद्धमंत्र दिला 'वन्दे मातरम्'!

७ ऑगस्ट १९०५ कलकत्याच्या कॉलेज चौकात हजारो विद्यार्थ्यांच्या वंगभंग विरोधी सभेत पहिल्यांदा या शब्दांचे जाहीर उच्चारण झाले आणि चमत्कार झाल्याप्रमाणे 'वन्दे मातरम्'च्या घोषणा लाटांप्रमाणे उसळू लागल्या.

हा मंत्र वंगभंग चळवळीचा बिंदूमंत्र, स्फूर्तिमंत्र बनला !

वंगभंग चळवळीमुळे साऱ्या हिंदुस्थानात राष्ट्रीय जागृतीची लाट पसरली आणि वन्दे मातरम् शब्द साऱ्या देशाच्या कोनाकोपऱ्यात पोहोचले. इतकेच नव्हे साता समुद्रापार खुद्द इंग्लंडमध्येही या शब्दांनी निर्माण केलेल्या अग्नीच्या झळा पोहोचल्या. १८५७ च्या स्वातंत्र्यसमराला पन्नास वर्षे पूर्ण झाल्याच्यानिमित्ताने लंडनमध्ये आयोजित केलेल्या कार्यक्रमात स्वातंत्र्यवीर सावरकर, मदनलाल धिंग्रा यांनी छातीवर वन्दे मातरम्चे बिळे

परिधान केले होते. पुढे कझिन वायलीच्या वधाबद्दल मदनलाल धिंग्राला फाशीची शिक्षा जाहीर झाली. त्याचवेळी मदनलाल धिंग्रांकडून जप्त केलेले पत्रक काही क्रांतीकारकांच्या प्रयत्नांनी इंग्रजी वर्तमानपत्रांतून प्रसिद्ध झाले. 'चॅलेंज' या नावाने प्रसिद्ध झालेल्या त्यापत्राचे शेवटचे शब्द होते. 'वन्दे मातरम्'

त्याच सुमारास १८ ते २० ऑगस्ट १९०७ या काळात जर्मनीतील स्टुटगार्ट येथे भरणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय सोशालिस्ट काँग्रेसच्या अधिवेशनात हिंदुस्थानसंबंधी ठराव मांडण्यासाठी मादाम कामा पोहोचल्या. भारतीय वेषातील या तेजस्वी स्त्रीने इंग्रजांनी भारतात चालविलेल्या जुलमी राज्यकारभाराचे कडक शब्दात वर्णन केले आणि स्वतः तयार केलेला 'हिंदुस्थानचा ध्वज त्यांनी फडकविला. या ध्वजावर मध्यभागी देवनागरीत शब्द होते 'वन्दे मातरम्!' - - - - (वन्दे मातरं) भारताचा पहिला राष्ट्रध्वज आज ही पुण्यात केसरी कार्यालयातील टिळक चरीत्र प्रदर्शनात मूळ स्वरूपात पाहावयास मिळतो.

इंग्रजांविरुद्धच्या या आंदोलनाला वन्दे मातरम् शब्दांनी महत्त्वाची प्रेरणा मिळाली. १९०५ च्या सुमारास हे शब्द जरी देशाच्या कानाकोपऱ्यात पोहोचले असले तरी ३० वर्षांपूर्वी या तेजस्वी मंत्राचा जन्म झाला होता, बंकीमचंद्र चटर्जी या ऋषीतुल्य व्यक्तिमत्त्वाच्या अलौकीक प्रतिभेतून. तो दिवस होता कार्तिक शुद्ध नवमी, ७ नव्हेंबर १८७५

बंकीमचंद्र चटर्जी बंगालमधील ख्यातनाम कादंबरीकार. सरकारी नोकरीत उच्च पदावर मॅजिस्ट्रेट म्हणून काम करीत असतानाही त्यांनी

स्वाभिमान सोडला नव्हता. एक शिस्तप्रिय, कडक आणि सर्वसामान्य जनतेत लोकप्रिय अधिकारी म्हणून त्यांचा लौकिक होता. प्रसंगी त्यांनी इंग्रज अधिकाऱ्यांना आपल्या शिस्तीचा बडगा दाखविला होता आणि त्यामुळेच त्यांच्या सतत बदल्या होत होत्या. त्या धकाधकीच्या काळात बंकीमचंद्र काही काळ विश्रांतीसाठी आपल्या जन्मगावी वयोवृद्ध वडिलांना भेटण्यासाठी, नैहाटी कांटालपाडा या कलकत्यापासून जवळ असलेल्या त्यांच्या गावी मुद्दाम आले होते. बंकीमचंद्रांचे वडील यादोबचंद्र हे त्या गावातील प्रतिष्ठित व्यक्ती होते. त्यांच्या विशाल हवेलीमध्ये नवरात्रोत्सवाची, दुर्गाोत्सवाची तयारी चालू होती.

आणि नवरात्रातील अष्टमीच्या रात्री त्यांच्या घरातील दुर्गेच्या मूर्तीपुढे कीर्तनकार तन्मय होऊन गात होता 'एसो एसो बंधु एसो'

बंकीमचंद्रांच्या मनःचक्षुसमोर दुर्गेच्या स्वरूपात भारत मातेचे रूप साकार झाले. 'आमार दुर्गाोत्सव' नावाचा लेख त्यांनी लिहिला. हा लेख म्हणजे गद्यरूप वन्दे मातरम्च! हा लेख लिहून एक महिना पूर्ण होत होता. बंकीमचंद्र 'वंगदर्शन' या बंगाली पत्रिकेचे संपादनाचे काम पाहात होते. नैहाटी मधील त्यांच्या मोठ्या घराच्या कोपऱ्यातील एका बैठ्या खोलीमध्ये बंकीमचंद्र काही लेखन करीत होते. संध्याकाळची वेळ होती. महिन्यापूर्वी लिहिलेल्या लेखातील वर्णन ते आठवीत होते. आणि अचानक शब्द स्फुरले...

'वन्दे मातरम् !'

'माते तुला वन्दन असो'

आणि एका झपाट्यात ते पाच कडव्यांचे गीत त्यांनी लिहून पूर्ण केले आणि त्याच वेळी वंगदर्शनचे व्यवस्थापक रामचंद्र बॅनर्जी बंकीमचंद्रांच्या खोलीत आले. बंकीमचंद्रांच्या समोरचे ते कागद त्यांनी वाचले आणि घाईघाईने म्हणाले 'वंगदर्शनच्या नव्या अंकात काही जागा रिकामी राहते आहे. या कवितेने ते काम सहज भागून जाईल.' बंकीमबाबू काहीसे रागावले त्यांनी ते कागद पुन्हा टेबलाच्या खणात ठेऊन दिले आणि म्हणाले "या कवितेचे महत्त्व तुम्हाला आज नाही, अजून काही काळानंतर कळेल. कदाचित मी त्यावेळी जिवंत नसेन." आपल्या थोरल्या मुलीला शरदकुमारीलाही ते म्हणाले होते. "एक दिवस पाहाशील, की अजून दहा वीस वर्षांच्या आतच या गीतामुळे सारा बंगाल पेटून उठेल. सारे देशवासीय या शब्दांनी झपाटतील."

आणि खरोखरच बंकीमचंद्रांच्या निधनानंतर अवघ्या दहा वर्षात वंगभंग चळवळीच्या काळात या मंत्राने सारा देश झपाटून गेला. मग हा मंत्र प्रखर देशभक्तीचा प्रतीक बनला. लोक एकमेकांना नमस्काराऐवजी वन्दे मातरम्ने अभिवादन करू लागले. खुदिराम बोसांपासून सूर्यसेनदांपर्यंत अनेक सशस्त्र क्रांतिकारकांच्या मुखी फासावर चढताना अंतिम शब्द असत 'वन्दे मातरम्'. महात्मा गांधीजींच्या असहकार, छोडो भारत यासारख्या आंदोलनातील निशःस्त्र सर्वसामान्य लोकांना वन्दे मातरम् या शब्दांनी अलोट असे धैर्य दिले. सुभाषचंद्र बोस यांच्या आजाद हिंद सेनेच्या संचलन गीतांमध्ये 'वन्दे मातरम्' ला महत्त्वाचे

धरा हासली, गगन निवळले, उजळ दिशातून स्वच्छ हवा । जयजयकार करा मातेचा, झेंडा स्वर्गावर चढवा ॥

“शंका कसली ? कि मया असली, घडवू या हातांनी, सान वयातच स्वराज्य तोरण बांधिले शिवबांनी.

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

वन्देमातरम्चा भावानुवाद

स्थान होते. राजकारण्यांमुळे स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर वन्दे मातरम्ला दुय्यम राष्ट्रगीताचे स्थान मिळाले. पण आजही आपणा सर्वांच्या मनात प्रथम स्थान आहे वन्दे मातरम्लाच

या दोन शब्दात आणि या गीतात असे कोणते सामर्थ्य आहे की बलाढ्य इंग्रजी सत्तेला या दोन शब्दांची धास्ती वाटावी. जगातील स्वातंत्र्यलढ्यांच्या इतिहासातील हे एकमेव उदाहरण असेल की एका गीताने - एका मंत्राने साऱ्या स्वातंत्र्यलढ्याला एक वेगळे स्वरूप प्राप्त करून दिले आहे.

प्राचीन वेदवाङ्मयातील अनेक मंत्रांमध्ये अलौकिक सामर्थ्य आहे असे आपण वाचत असतो. पण अर्वाचीन काळातील ऋषी बंकीमचंद्राच्या या वन्दे मातरम्ने घडविलेला इतिहास हा ताजाच आहे.

ऋषी बंकीमचंद्रांनी दुर्गेच्या स्वरूपात भारतमातेला - मातृभूमीलाच पाहीलं. याच मातृभूची स्तुती त्यांनी वन्दे मातरम् मधून केली आहे. बंकीमचंद्रांनी या देशाचं हिरवगार, समृद्ध स्वरूप पाहिलं होतं, तसंच दुष्काळ, नैसर्गिक आपत्ती आणि पारतंत्र्याने पिडीत स्वरूपही पाहिलं होतं. याच आर्ततेतून त्यांना शब्द स्फुरले 'वन्दे मातरम्' ! आज या गीताच्या मंत्राच्या लेखनाला एकशे पंचवीस वर्षे पूर्ण होत आहेत. आजही या मंत्राचं सामर्थ्य तेवढंच टिकून आहे. आज देश काश्मीरसारख्या काही समस्यांमधून जात असताना 'उत्तिष्ठत जाग्रत' हा वन्दे मातरम् मधून मिळणारा संदेश मार्गदर्शक ठरणार आहे.

धार्मिक संकल्पनांना देशभक्तीची-मांगल्याची-मातृपूजेची भावना जोडणारा हा महान मंत्र आजही प्रेरणादायी ठरणार आहे. म्हणूनच मित्रांनो, या निमित्ताने वन्दे मातरम् हे संपूर्ण गीत आपण पाठ करूया. त्याचा अर्थ समजावून घेऊन आपलं सारं जीवन या मातृभूमीच्या चरणी समर्पित करण्याचा संकल्प करूया.

◎ ◎ ◎

मिलिन्द सबनीस

१२९९ शुक्रवार पेठ, सुभाषनगर
गुरुराज अपार्टमेंट, पुणे - २

हे माते ! मी तुला वंदन करतो.

पवित्र जलाने युक्त, फळांनी समृद्ध,
मलय पर्वतावरून येणाऱ्या वाऱ्याने शीतल जाणवणाऱ्या
आणि भरघोस पिकामुळे श्यामल दिसणाऱ्या माते !

मी तुला वंदन करतो.

धवल चांदण्यामुळे पुलकित झालेली रात्र,
फुलांनी बहरलेले ताटवे तुझी शोभा वाढवतात
हसतमुख, मधुरभाषी, सुख देणाऱ्या, वरदान देणाऱ्या माते !
मी तुला वंदन करतो ॥१॥

कोटी, कोटी कंठांमधून एकमुखाने निघणाऱ्या घोषणांमधून
तसेच कोटी, कोटी हातांमध्ये तळपणाऱ्या शस्त्रांमधून
तुझ्या सामर्थ्याचा साक्षात्कार होत असताना,

तू अबला आहेस असं म्हणण्याचं
धाडस तरी कोण करील का ?

तू तर 'बहुबल धारिणी' आहेस

शत्रुंचा निःपात करून आम्हाला तारणारी आहेस.

तुला मी नमस्कार करतो

हे माते मी तुला वंदन करतो ॥२॥

तुझ्या ठायी सर्व विद्या आहेत. तूच आमचा धर्म आहेस.
तूच आमचे हृदय आहेस. तूच आमचे मर्म आहेस.

तूच आमच्या देहातील प्राण आहेस.

माते ! तूच आमच्या बाहूंमधील शक्ती आहेस

माते ! तूच आमच्या हृदयांमधील भक्ती आहेस

मंदिरा, मंदिरांमधून प्रस्थापित प्रतिमा

हे माते तुझ्याच आहेत

हे माते मी तुला वंदन करतो ॥३॥

दाही हातात दहा शस्त्रे धारण करणारी दुर्गा तूच आहेस
कमल-पुष्पांमध्ये वावरणारी वाणी तूच आहेस

मी तुला नमन करतो

ऐश्वर्य देणाऱ्या माते, पवित्र माते

तुझी तुलना करणे अशक्य आहे

पवित्र जलाने युक्त माते ! तुला वंदन असो ॥४॥

भरघोस पिकामुळे श्यामला दिसणाऱ्या माते !

सरल-चारित्र्याने आणि प्रसन्न हास्याने-भूषित माते

तूच आम्हाला धारण करतेस, तूच आमचे पोषण करतेस

हे माते ! तुला वंदन करतो ॥५॥

जयंतकुमार त्रिभुवन, पुणे

जयतु शौर्यशालिनी, जयतु पुण्यदायिनी, जयतु जगती भरतभूमी मानिनी.

'सबसे बडी कला है मन को ईश्वर में लगाना ।'

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

सांज

कविता पाणीपाणी

सावली ग
सावली

सूर परतीचा भरे पावा कलत्या सांजेला
गुरे वासरे पळती गाववेशीच्या दिशेला.

वेग पंखात भरूनी कोटरात पक्षी येती
दाणा चिमण्या पिलांना भरवून जोजवती.

लाल रंगते पश्चिम मंद स्मित तिच्या ओठी
दाट निंबाच्या झाडीत घरे सोनियाची होती.

मंदिरात घंटानाद उजळती दीपज्योती
'शुभं करोति'चा मंत्र आई बालकांचे मुखी.

रोज येते अशी सांज आणि होते शांत शांत
सुखे विसावते गाव अशा सांजेच्या कुशीत.

बजरंग सरोदे.
"कौस्तुभ" रणपिसे नगर,
अकोला-४४४००१.

सावली ग सावली
झाडावरती राहतेस
उन्हाच्या हातावर
छान मेंदी काढतेस

सावली ग सावली
माझ्यातही राहतेस
एवढ्याशा मला तू
केवढी मोठी करतेस

सावली ग सावली
कधी नाहीस बोलत
सारे दूर गेले तरी
तुझी माझी संगत

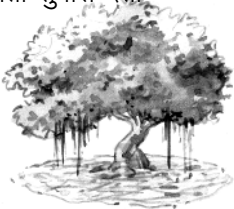
सावली ग सावली
सूर्याला का भितेस ?
डोक्यावरती दिसताच
माझ्या पायात लपतेस !

- लीला धनपलवार.
बी-५, मयूर अपार्टमेंट,
कैलासनगर, नांदेड ४३१ ६०५.

ढग म्हणतो पाणी देतो
डोंगर सांगतो पाऊस आणतो
गारा, वारा आनंद देती
आनंदाने मुले नाचती

बी म्हणते झाड देते
सावली देतो झाड म्हणते
वेली म्हणतात फुले देतो
फुले सांगती सुवास देतो

वंदन निसर्ग देवतेला

नदी म्हणते झुळझुळ वाहाते
सुंदर शेते पिकवून देते
सूर्य सांगतो प्रकाश देतो
प्रकाश म्हणतो ऊर्जा देतो

कपिला गाय दूध देते
माझी माय माया करते
हात बोलती कामे करतो
ह्या सगळ्यांना वंदन करतो

दत्ता श्री. टोळ
स्वरांजली, साहित्य परिषदेसमोर,
पुणे - ४११ ०३०.

साजं ये गोकुळी, सावळी सावळी । सावळ्याची जणू सावली ॥

'मुने हुए को मनन करो, मनन करनेसे शक्तिशाली बनोगे ।'

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

वार्षिक परीक्षा संपली अन् प्रभंजन आपल्या मित्रांसमवेत हनुमानवाडीला निघाला. रम्य निसर्गाच्या सान्निध्यातील ही सहल आनंददायी तर होतीच पण प्रेरणादायीही ! हनुमानवाडीच्या उभारणीची त्याच्या आजोबांनी सांगितलेली कथा म्हणजे संघटित श्रमदानाची अनुभूती होती ! सुलभा जोगळेकर यांनी ती तुमच्यासाठी प्रत्ययकारी भाषेत शब्दबद्ध केली आहे.

आज वार्षिक परीक्षेचा शेवटचा पेपर, मराठीचा. शाळेत जाताना प्रभंजननं देवांना आणि आईला नमस्कार केला. नंतर आजोबांना नमस्कार करायला तो त्यांच्या खोलीत गेला.

पायाशी वाकलेल्या नातवाला उठवीत ते म्हणाले, “आज संपणार ना परीक्षा ? छान सोडव हं पेपर. निबंधाची निवड चांगली कर. गद्य पद्याचे-व्याकरणाचे इतर प्रश्नही नीट सोडव अन् आपलं सहलीचं ठरल्याप्रमाणे मित्रांना सांग तुझ्या. उद्या अगदी पहाटे निघायचंय हं !”

“हो आजोबा, तुम्ही सांगितलेलं सगळं नीट लक्षात आहे माझ्या. पेपर झाल्यावर सगळ्यांना आठवण करतो. बरं निघू मी ?”

पेपर मराठीचा. प्रभंजनचा आवडता विषय. पेपर छानच गेला. बाहेर येतो तो त्याची बघत वाट थांबलेले, त्याचे दहा-बारा मित्र त्याच्या भोवती जमले.

प्रभंजन म्हणाला, “संपली एकदाची परीक्षा. बरं, आता सहलीचं फायनल ठरवायचं ना ? येणार ना

योजकस्तत्र दुर्लभः ।

- सुलभा जोगळेकर.

आमच्या हनुमानवाडीला उद्या ?”

“हो तर ! तेच ठरवायला थांबलो आहोत आम्ही.”

“ठीक आहे. उद्या अगदी पहाटे निघायचं. पहाटे साडेपाचला गाडी आहे. गाडीनं अर्ध्या तासात शिरपूर अन् मग तिथं चालत डोंगरावरच्या हनुमानवाडीला. दीड तास लागतो साधारण डोंगर चढायला. म्हणजे साडेसातला वर पोहोचणार आपण. तेव्हा हवेत गारवा असेल. यानंतरची गाडी दहाला आहे. म्हणजे डोंगरावर चढायला उन्हं होणार. शिवाय लवकर गेलो तर तेवढा वेळ जास्त मिळेल तिथे आपल्याला. परतीची गाडी आहे संध्याकाळी साडेसातला.

आठ वाजेपर्यंत घरी परतायचं. पण एवढी पहाटेची वेळ जमेल सगळ्यांना?” प्रभंजननं विचारलं.

“अरे जमवायचं, परवा सरांनी नाही का सांगितलं, केल्याने होत आहे रे....।”

“म्हणजे आख्खा दिवस मिळणार आपल्याला.”

“हो, तेवढा वेळ हवाच रे, सगळं बघायचं म्हणजे ? शिवाय आजोबा सगळी माहिती सांगणार आहेत आमच्या हनुमानवाडीची. आपण जेवण पण तिथंच बनवायचंय. तसे आमचे भीमराव आजोबा अन् आजी असतात तिथं वस्तीला. तेच करतील स्वयंपाक; पण आपण मदत करायची. पाणी आणायचं ओढ्याचं.

डोंगरावरची पानं आणायची पळसाची. पत्रावळी करायच्या जेवणासाठी ! खूप मजा येते अरे !” प्रभंजन म्हणाला.

“बरोबर काय काय घ्यायचं ?” गिरीशनं विचारलं.

“पैसे घ्यायचे तिकिटापुरते अन् न्याहारीसाठी घ्यायचं थोडसं काहीतरी, लाडू-चिवडा असं अन् पाण्याची बाटली. जास्त वजन नको बरोबर.” प्रभंजन.

“आणि आंघोळी ? देऊळ आहे ना तिथे ?” भार्गव.

“वर करायच्या आंघोळी. देवळाच्या पलीकडून ओढा वाहातो एक. छोटीशी नदीच म्हण ना, माझ्या पणजोबांनी पाणी अडवलंय तिथे धरणासारखं. लहानसा डोह बनलाय; फार खोल नाही. कमरेएवढं पाणी आहे. मी तिथंच शिकलो पोहायला दोन दिवसांत. तिथं दुंबायचं, पोहायचं. तेवढे टॉवेल- बिबेल घ्या बरोबर.”

झरा वाहता पाण्याचा, तशा किती आठवणी, इथे झाडांना सांगतो, तुझ्या मायेची कहाणी.

‘सदा शान्त स्वरूप में स्थित रहो ।’

“अरे वा, मजाच हं !”
सर्वानाच पोहण्याची कल्पना
आवडली.

“अन् सगळी तयारी रात्रीच करून
ठेवायची बरं का !

“ए, हनुमानवाडी नाव का पडलं
असेल रे ?”

“अरे, तिथं देऊळ आहे ना
हनुमंताचं म्हणून. तशी वाडी
म्हणण्याजोगी वस्ती नाही वर.
आमच्या भीमराव आजोबांचं एकच घर
आहे. ते अन् आजी दोघंच राहातात
तिथं. रामनवमी अन् हनुमान जयंतीला
उत्सवात खूप गर्दी असते.” प्रभंजनं
सांगितलं.

मुलं निघाली घरून तेव्हा अंधारच
होता. गाडी वेळेवर आली. शिरपूरला
पोहोचली बरोबर सहा वाजता.

स्टेशन छोटं, गाडी अगदी थोडा
वेळ थांबणार. जरा उतरायची धांदलच
झाली मुलांची.

स्टेशनबाहेर पडेस्तवर चांगलंच
उजाडलं होतं. डोंगर समोरच दिसत
होता. वरचं देऊळ अन् त्यावर
झुळझुळणारा भगवा ध्वज जरा अस्पष्ट
दिसत होता.

डोंगर चढायला सुरुवात करायच्या
आधी आजोबांनी सर्वांना एकत्र
जमवलं. देवळावरच्या ध्वजाकडे बोट
दाखवीत ते म्हणाले,

“मुलांनो, तो ध्वज दिसतोय ना ते
आपलं गंतव्य स्थान !”

“गंतव्य स्थान म्हणजे काय
आजोबा ?” विवेक.

“अरे, जिथे जायचंय ना ते
स्थान !”

“बरोबर !” आजोबा पुढं सांगू
लागले. “वर जायला एक-दोन

पायवाटा आहेत. गुरंवाटा तर
पुष्कळ आहेत. तुम्हाला हव्या त्या
वाटेनं जायचं. नवी वाट शोधलीत
तर छानच ! सोप्या, कठीण, हव्या
त्या वाटेनं चढायचं वर, धडपडायचं
नाही अन् धडपडलात तर रडायचं
नाही. शूर मुलं आहात ना तुम्ही ?
तर आपापल्या वाटा निर्माण
करायच्या. एकमेकांना हवा तसा
आधार द्यायचा. जाळीत करवंदं
हुडकायची पण जास्त वेळ
रेंगाळायचं नाही आणि मुख्य म्हणजे
तो ध्वज दृष्टीआड करायचा
नाही....!”

“हं, तर करा चढाईला सुरुवात !”

छान थंडगार वारं सुटलं होतं.

आजूबाजूची घट्टी जागी होत होती.
त्यांचा किलबिलाट वातावरणाची गंमत
वाढवीत होता. नवा उत्साह होता, मुलं
अगदी उड्या मारीत निघाली. गप्पा
करत, गाणी म्हणत. करवंदाच्या
जाळ्या हुडकीत, मध्येच जरा दुरूनच
कोकिळेचं कुहू कुहू ऐकू आलं.

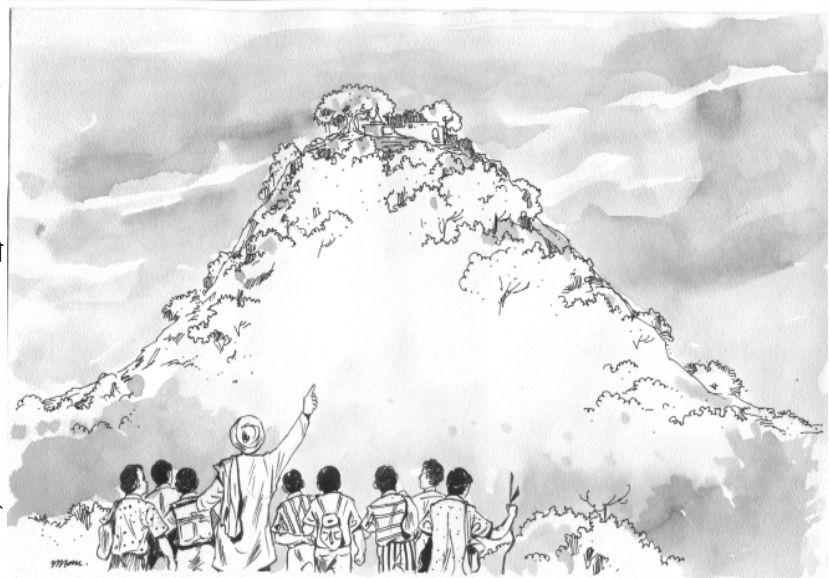
सगळ्यांनीच कोकिळेला साद
दायला सुरुवात केली अन् मग
सगळीच मुलं कोकिळा बनली.
त्यांच्या कूजनात अन् हसण्याच्या
कल्लोळात खऱ्या कोकिळेचा आवाज
जसा काही लुप्तच झाला.

अचानक पूर्वेला डोंगराआडून
सूर्याची लालसर कोर दिसू लागली.
विरळ ढगांच्या झिरझिरीत पडद्याआडून
हलकेच वर येणारी ती कोर हळूहळू
मोठी होऊ लागली अन् बघता बघता
पूर्ण सूर्यबिंब सामोरं आलं. सर्व
आसमंत प्रकाशानं न्हाऊन निघाला.
रंग बदलत वर आलेलं ते सूर्याचं
कोवळं रूपडं मुलांना तर अतिशय
भावलं. असा शुद्ध सूर्योदय आजपर्यंत
त्यांनी बघितलाच नव्हता !

आजोबांबरोबरच मुलांचेही हात
श्रद्धेनं जुळले.

“प्रभंजन, श्लोक म्हण रे एखादा
उगवत्या सूर्याचा !”

“परवा तुम्ही शिकवलेला
म्हणतो.”

चिवचिव किलबिल सुरू जाहली पक्ष्यांची बरसात, प्रभात उत्तर उत्साहाची उदंड की बरसात.

“ए, तू सांग आम्हाला थोडा थोडा म्हणायला.”

विवेक म्हणाला, “आम्ही पण म्हणतो.”

प्रभंजन श्लोक सांगू लागला.

पूर्वाचलागतं देवं शक्ति

बुद्धि प्रदायकम् ।

दिव्यमूर्जस्वलं नित्यं

बालसूर्यं नमाम्यहम् ॥

अर्धा अधिक डोंगर चढून झाला.

आता चढण जरा जाणवायला लागली. सगळ्यांचाच वेग जरा मंदावला.

“का रे, दमलात का एवढ्यात?” आजोबांनी विचारलं.

“दमलो नाही, जरा जड वाटतंय चढायला !”

डोंगर चढणीची सवय नव्हती ना मुलांना !

“ठीक आहे, क्षणभर विश्रांती घ्या. पण खाली बसायचं नाही. डोंगर चढताना दमलात तर वेग कमी करायचा. मात्र, हळूहळू का होईना चालत राहायचं. बोलणं अन् करवदं खाणं दोन्ही तन्हेनं तोंड बंद ठेवायचं थोडं.” आजोबांनी सांगितलं.

मुलांची कलकल बरीच थांबली. ध्वजाकडे नजर ठेवून मुलं अवघड चढण चढत होती. आता अवघड पायऱ्या दिसल्या. तीस-पस्तीस पायऱ्या चढल्यावर बाजूच्या एका मोठ्या सपाट काळ्या कातळावर पांढरी अक्षरं दिसली. “हनुमानवाडी”!

“आलो बरं का रे आपण !” कातळाच्या बाजूनं वर चढत आजोबा म्हणाले. मुलं मागोमाग होतीच. मुक्काम आला म्हटल्याबरोबर त्यांचा थकवा उणावलाच.

कातळ मागे टाकून मुलं वर चढली

आणि ओहो.... केवढं तरी विस्तीर्ण पठार सामोरं आलं. एवढी मोठी बरीचशी समतल जागा वर असेल, अशी खालून कल्पनासुद्धा आली नव्हती !

भीमराव आजोबा समोरच होते.

“काय भीमराव, सगळी व्यवस्था छान आहे ना ?” त्यांना समोर बघून आजोबांनी विचारलं.

“हो हो, सगळं नीट करून ठेवलंय. वाटेत काही त्रास नाही ना झाला ?” भीमरावांनी विचारलं.

“त्रास कसला रे, अगदी वानरासारखी उड्या मारत चढलीत सगळी !” आजोबांनी सांगिलं.

“मग ? हनुमंताच्या दर्शनाला हनुमंतासारखंच यायचं !” भीमराव हसत म्हणाले.

मुलांनाही अगदी मनापासून हसू आलं. पठारावर साधारण मधोमध देऊळ होतं. सभोवती सारख्या अंतरावर तीस-पस्तीस वृक्ष होते, आंब्याचे. छोटीशी आंबराईच. घनगर्द सावलीला लोभावलेली मुलं पारावर विसावली. झाडांवर भरपूर फळं दिसत होती. एक-दोघांनी दगड उचलले आंबे पाडायला.

“ए, दगड नाही हं मारायचे झाडांना !” प्रभंजननं त्यांना अडवीत म्हटलं, “आपले भीमराव आजोबा काढून देतील आंबे आपल्याला !”

दहा-पाच मिनिटं विश्रांती झाल्यावर आजोबांनी मुलांना धरणावर नेलं. डोंगराच्या वाटचालीनं दमलेल्या पावलांना, पाण्याचा शीतल स्पर्श इतका सुखाचा वाटला की बस्स !

धरणाच्या भिंतीवरून पुढे वाहणाऱ्या पाण्याचा सुरेख धबधबा

बनला होता. मनसोक्त पोहून मुलं पाण्याबाहेर पडली ती जरा नाखुषीनंच. अजून डुंबायचं होतं त्यांना ! आजोबांनी जबरदस्तीनंच त्यांना पाण्याबाहेर काढलं.

समईच्या शांत प्रकाशात गाभारा उजळला होता. शेंदूर माखलेली हनुमंताची ती उग्र, बलदंड मूर्ती बघून मुलांचे हात आपोआपच श्रद्धेनं जुळले. सर्वांनी मिळून ‘भीमरूपी महारूद्रा’ हे आवेश निर्माण करणारं स्तोत्र खड्या आवाजात म्हटलं. त्याचा घुमता स्वर कानाला कसा छान वाटत होता.

भीमरावांच्या पत्नीनं मुलांच्या मदतीनं केलेली झुणका-भाकरी अन् आंब्याचं ताजं लोणचं हे जेवण मुलांना खूपच आवडलं.

जेवणानंतर पुन्हा सर्वजण समोरासमोरच्या पारांवर बसली. तिथं बसून त्यांनी ताजं ताजं पन्हं प्यायलं.

“आंब्याच्याच झाडांखाली बसून पन्हं प्यायची एक वेगळीच गंमत असते नाही?” माधव म्हणाला, “पण आजोबा, कुणी लावली ही इतकी झाडं इथे ?”

“तेच सगळं सांगायचंय तुम्हाला.” आजोबा म्हणाले.

गोष्टीवेलहाळ मुलं आजोबांजवळ सरकून बसली.

भीमराव आणि आजीपण येऊन बसल्या.

आजोबा सांगू लागले.....

इस्टेटीचे हिस्से-वाटे झाले, तेव्हा श्रीधरपंतांनी हा डोंगराच्या पठाराचा भाग मुद्दाम मागून घेतला; तेव्हा सर्वांनी त्यांची जरा चेष्टाच केली.

कृत्रिमतेला जिथे न थारा, जीव तिथे मग धावत गेला, हिरवी रान निर्झर सुस्वर, निर्मळ सरिता डोंगर काळा.

छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा !

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

श्रीधरपंत शिरपूरच्या शाळेत शिक्षक. पठारावर घर बांधलं तर त्यांना अन् त्यांच्या मुलाला रोज शाळेसाठी डोंगर उतरावा-चढावा लागणार. परंतु श्रीधरपंतांना तिथल्या समृद्ध निसर्गानं जणू भुरळ घातली होती. दीड-दोन एकर क्षेत्रफळाचं ते पठार, अवखळपणानं वाहणारा ओढा, नित्य नवे भासणारे सूर्योदय-सूर्यास्त, प्रसन्न शुद्ध परिसर. अगदी लहानपणापासूनच प्रेम बसलं होतं त्यांचं या जागेवर.

इथं एखादं हनुमंताचं देऊळ बांधावं, असं त्यांना फार वाटे. पंचक्रोशीत का दशक्रोशीत देऊळ नव्हतं मारुतीचं । सामर्थ्याच्या या दैवतावर त्यांची श्रद्धा होती. आपल्या निवासासाठी त्यांनी एक छोटसं घर बांधलं आणि एका शुभ मुहूर्तावर देवळाचा शुभारंभ केला.

कथा-कीर्तनं, उत्सव यासाठी देऊळ सभामंडप चांगला प्रशस्त बांधायचं ठरलं. शिरपूरमधले मजूर कामासाठी डोंगरावर येणार होते. बांधकामाला सुरुवात झाली. रोज डोंगर चढून कामाला येणं आणि संध्याकाळी उतरणं, जरा अडचणीचं व्हायला लागलं. श्रीधरपंतांनी वस्तीसाठी वरच तात्पुरत्या झोपड्या बांधून दिल्या आणि वस्तीचं नाव ठेवलं 'हनुमानवाडी.' मजूर, त्यांच्या बायका आणि मोठी मुलं कामावर यायची. देवळाचं काम म्हणून श्रद्धेनं करायची. लहान मुलांकडून कष्टाची कामं करून घेणं श्रीधरपंतांना आवडत नव्हतं. त्यामुळे दहा-बारा वर्षांची लहान मुलं अगदी रिकामी असत. आई-वडील दोघांही दिवसभर

कामावर. या अर्धवट वयाच्या मुलांनी काय करायचं ? नसत्या खोड्या सुचायच्या त्यांना ! दांडगी मुलं आपल्या शक्तीचे प्रयोग छोट्या, दुबळ्या मुलांवर करायची. त्यांच्यात एक चांगला बलदंड मुलगा होता. नाव काहीतरी वेगळंच होतं पण त्याच्या एकंदर स्वभावामुळे भीमा म्हणायची सगळी त्याला अन् तेच नाव रूढ झालं होतं त्याचं घरीदारी ! तसा वयानं मोठा नव्हता पण दांडगट बेडर होता. तो आणि त्याचे मित्र इतर मुलांना अतिशय छळायचे. त्यांना मारायचे, ओढ्याच्या पाण्यात बुचकळून गुदमरून टाकायचे.

काही वेळा त्यांच्या असमंजस उपद्रवी खोड्यांना उग्रस्वरूप यायचं. त्याचे परिणाम अतिशय गंभीर व्हायचे. कामावरच्या मजुरांना आपल्या मुलांच्या सुरक्षिततेविषयी काळजी वाटायला लागली. कामावरही परिणाम होऊ लागला.

श्रीधरपंतांच्या हे लगेचच लक्षात आलं. दहा-बारा वयोगटातली ही वीस पंचवीस मुलं. त्यांना बांधकामाच्या कष्टाच्या कामावर तर नाहीच ठेवायचं. परंतु त्यांची शक्ती अशा विघातक कामांकडे खर्च व्हायला नको ! त्यांच्या शक्तीला, बुद्धीला आणि मुख्य म्हणजे वेळेला अनुकूल असं काहीतरी खाद्य द्यायला हवं !

श्रीधरपंतांनी दोन मजुरांकडून, देवळापासून जरा बऱ्या अंतरावर तीस-पस्तीस खड्डे खणवून घेतले. माती-खतं घालून चांगले तयार करून घेतले.

खड्डे तयार झाल्यावर त्यांनी भीमरावला जवळ बोलावलं. एकटे श्रीधरपंतच त्याला भीमराव म्हणत.

मालकांचं बोलावणं आलं, भीमा घाबरलाच. कालच त्यानं एका अगदी लहान मुलाला पाण्यात बुडवून घाबरवलं होतं. आज त्याला खूप ताप आला होता. मालकांना बहुतेक कळलं असावं ! आता काही धडगत नाही आपली. भीतभीतच तो श्रीधरपंतांजवळ गेला. त्याला आपल्या जवळ बसवून घेत श्रीधरपंत म्हणाले,

“भीमराव, गड्या, मला मदत हवीय तुझी एका कामासाठी ! करशील ?”

मालकांना मदत ? आणि आपली ? ओरडा खावा लागेल असं वाटलं होतं; तिथे हे ?

प्रथम गांगरून बोलेचना तो ! त्याच्या पाठीवरून ममतेनं हात फिरवीत श्रीधरपंत म्हणाले, “अरे तुला आवडेल असंच काम आहे. ते बघ, ते तिकडे खड्डे खणून ठेवलेत ना, त्यात रोपं लावायची आंब्याची ! तू आणि तुझ्या मित्रांनी. तू पुढारी त्यांचा !”

“पण रोपं कुठनं आणायची ?” भीमानं विचारलं.

“रोपं आपण दोघांनी आणायची शिरपूरला जाऊन. तिथं तयार करायला सांगितली आहेत मी, जमेल तुला ?”

“जमेल मालक.”

दुसऱ्या दिवशी रोपं आली. प्रत्येकाला दोन-दोन रोपं अन् खड्डे वाटून दिले.

मोठ्या उत्साहानं वृक्षारोपण झालं !

आणि मग सुरू झालं

आग्रमंजिरी फुलता दरवेळे आसमंत, श्वास घेता तो भरून वेडे मन मोहरतं.

छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा !

वृक्षसंवर्धन ! आपापल्या रोपांना ओढ्यावरून पाणी आणून घालायचं. काटेरी झुडपं आजूबाजूला लावून बकऱ्यांपासून झाडांचं रक्षण करायचं. कोवळ्या रोपांवर झाडपाल्याची सावली करायची. कुणीकुणी पाणी द्यायचा, जरा आळस केला की भीमा त्याला दम भरायचा. भीमराव मोठ्या शिस्तीत ही कामं करून घ्यायला लागला. त्यांचा गुंडपणा तर एकदम कमी झाला. या वृक्षसंवर्धनाच्या कामाबद्दल मुलांना रोज ओंजळभर मीठ लावलेले चणे-दाणे मिळत आणि बरोबर सोसवेल एवढा हिरव्या मिरचीचा तुकडा. हा माकडमेवा तर मुलांना अतिशय आवडायचा.

देऊळ उभं राहिलं. मुलांची आंबराई पण रूप धरू लागली. एक-दोन रोपं कोमेजली पण बाकीची छान वाढत होती आणि मुलांचा उत्साहही ! देवळात मारुतीच्या मूर्तीची सशास्त्र प्रतिष्ठापना झाली. आता वरची वस्ती मोडली होती. पण आपापल्या झाडांच्या जोपासनेसाठी मुलं रोजच डोंगर चढत होती. श्रीधरपंतांनी मुलांच्या या नित्य उपस्थितीचाही चांगला योजकतेने उपयोग करून घेतला. मुलांना व्यायाम करायला शिकवलं. प्रार्थना श्लोक शिकवले. छोटंसं स्वाध्याय मंडळच तयार झालं तिथं.

आता झाडं छान मोठी झाली होती. एका उन्हाळ्यात मुलांनी श्रमयज्ञ आरंभिला. आजूबाजूचे लहान-मोठे दगडगोटे जमा करून सर्व झाडांना पार बांधून टाकले. प्रथम या मुलांच्या आया, नंतर त्यांच्या बायका आणि

आता त्यांच्या मुली या पारांवर सुरेख सारवण घालायच्या.

एक सुरेख नेटकी आंबराई तयार झाली. मोकळ्या हवेमुळे आणि नेटक्या जोपासनेमुळे झाडं छान पोसली गेली. चैत्रात रामनवमी आणि हनुमान जयंतीच्या उत्सवात जमलेल्या लोकांना, सावली आणि पारांवर विसावा मिळू लागला. फळंही अमाप लागायची. श्रीधरपंतांनी नियम केले होते. झाडांना दगड मारायचे नाहीत. फळं विकायची नाहीत. आजूबाजूच्या मुलांनी कच्च्या कैऱ्या, पाडाचे आंबे अगदी मनसोक्त खायचे. पंचक्रोशीतली घरं सणावारी, मंगलप्रसंगी याच झाडांच्या पानांच्या तोरणांनी सजत.

आजोबा सांगत होते

“वा ! छानच हं सगळं ! पण आजोबा, तुम्हाला कशी समजली ही सगळी हकिकत ?” अच्युतनं विचारलं.

“वेडोबा, आमचीच कथा आहे ही ! श्रीधरपंत म्हणजे माझे वडील अन् त्या वेळचा तो आडदांड उपद्रवी भीमा म्हणजे हे आजचे भीमराव आजोबा !! त्यांनीच आम्हा सर्व मुलांच्या मदतीनं एवढं प्रचंड काम केलंय आणि म्हणूनच ही आंबराई सोडून ही दोघं आजी-आजोबा कुठे जात नाहीत.”

“हे भीमराव आजोबा ? त्या वेळचा खोडकर भीमा !” मुलांना हसू आवरेना. भीमराव आजोबा लाजले अगदी झकपैकी !

“म्हणजे आजोबा, तुमच्या वडिलांनी किती चांगली योजना केली !” प्रभंजन जरा विचार करून म्हणाला. “मुलांच्या वाढत्या

शक्तीला काही चांगलं काम हवं होतं. फारसं कष्टाचं नसणारं, तेही झालं, एवढ्या मोठ्या थोरल्या जागेचा सुरेख उपयोग झाला. अगदी त्या श्लोकासारखंच.....

अमंत्रमक्षरं नास्ति नास्ति

मूलमनौषधम् ।

अयोग्यः पुरुषो नास्ति

योजकस्तत्र दुर्लभः !”

“खरंच आहे ते.” आजोबा म्हणाले. “योजकः तत्र दुर्लभः !” साधन आणि साध्य यातला समर्थ दुवा म्हणजे नीटस योजना. ती असली म्हणजे साध्य सहजसिद्ध होतं.”

मुलांच्या नजरेसमोर पन्नास-साठ वर्षापूर्वीचा तो श्रमयज्ञ, ते वृक्षारोपण, ते वृक्षसंवर्धन, रोपांची ती जोपासना सर्व सर्व जणू साकार झालं. त्यांच्या त्या भावसमाधीतून आजोबांनी त्यांना जागं केलं.

“चला, आता पुन्हा एकदा सगळा परिसर हिंडून या. परत निघायचंय ना ? एकदा ओढ्यावर जा, देवळात जा अन् मग परत निघूया.”

‘बजरंगबली की जय’ या जयघोषात मुलं डोंगर उतरायला लागली तेव्हा त्यांच्या हातात होतं, भीमराव आजोबांनी दिलेल्या आंब्यांचं ओझं आणि त्यांची मनं भारावली होती दिवसभर घडलेल्या निसर्ग दर्शनानं आणि योजकतापूर्वक साकारलेल्या संघटित श्रमदानाच्या अनुभूतीनं !

◎ ◎ ◎

सौ. सुलभा जोगळेकर.

“सुनील” ज्ञानसागर सोसायटी

मुद्रे खुर्द, कर्जत रायगड

चित्रकार - भास्कर सगर

दिव्य दृश्य जे माझ्या पुढती थाटे, पाहुनी ते मज श्रमदेवीचा साक्षात्कारच वाटे ।

व्यंगचित्रकारांच्या तावडीत रोबो

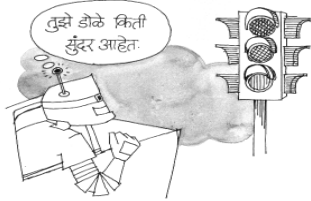
रोबो (यंत्रमानव) हा अनेक हास्यचित्रांचा विषय झाला आहे. रोबो सांगितलेल्या कामांची अंमलबजावणी करतो. त्याला स्वतंत्र कल्पनाशक्ती, भावना नाहीत. व्यंगचित्रकार आपल्या कल्पनेने रोबोत कल्पना भरतो. झेक नाटककार कॅपेकच्या (१८९०-१९३८) R.U.R. नाटकात रोबो प्रथम अवतरला.

(Robot चा उच्चार रोबट वा रॉबट असाही करतात. आपल्या मराठीत 'रोबो' म्हणतात.)

ऑपरेशनच्या टेबलावर रोगी पडलेला आहे. डॉक्टर सहकाऱ्यांना सांगतो - 'ऑपरेशनची तयारी करा. स्कूडायव्हर, प्लायझ (पकडी), सॉल्डरिंग आयर्न, बर्नर इ. आणा.'

थोडे निरीक्षण केल्यानंतर लक्षात येते की रोगी मानव नसून यंत्रमानव आहे. त्याला बरे करण्याची शस्त्रक्रिया वेगळीच असणार व साधनेही वेगळी असणार.

रोबो सिग्नलशी उभा आहे. सिग्नलचे लाल, पिवळे, हिरवे दिवे उघडझाप करतात. रोबो सिग्नलला उद्देशून म्हणतो - 'तुझे डोळे किती सुंदर आहेत.'

सुंदर आहेत.' त्याला सिग्नल आपल्या यंत्रमानवातील एक आहे असेच वाटते आणि तो प्रेमात पडतो.

रोबो घोड्यावरून उतरतो. घोडा

चालत नाही. रोबो मोटार सुरू करण्याचे हँडल घेतो. घोड्यासमोर उभा राहातो. घोड्याच्या छातीत मोठे छिद्र. तिथे हँडल घालून घोडा दुरुस्त करतो. (म्हणजे घोडाही रोबो (यंत्राश्व) आहे !)

हा एक रोबो आरशात स्वतःला न्याहाळतो. अहो आश्चर्य !

आरशातील त्याचे प्रतिबिंब चकक मानवी ! की हा त्याला होणारा भास? कुणास ठाऊक त्याला मनुष्य होण्याचं स्वप्न पडत असेल ?

बुरखा घेतलेल्या दोन स्त्रिया इमारतीत प्रवेश करतात. बुरखे उतरवतात. त्या दोन्ही रोबोच असतात. - रोबोही धर्मपालन करतात का?

एक रोबो पेट्रोलपंपाकडे येतो. त्याच्यामध्ये पेट्रोल भरण्याचे काम खराखुरा मानवी सेवक करतो. पेट्रोल पिऊन झाल्यावर तो आपल्या मोटारीत बसतो. मोटार चालू करतो.

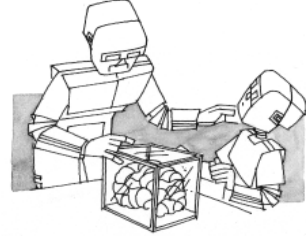
एक रोबो वेगाने पळत आहे. दोगेजण त्याचा पाठलाग करताहेत.

या दोगांकडे जे आहे ते त्या पहिल्याला नको आहे. त्या दोगांतील प्रत्येकाच्या पाठीला (यंत्र सुरू करण्याची) चावी आहे. पुढे पळणाऱ्याला असे यंत्र बनायचे नाही. (तो स्वतंत्र वृत्तीचा दिसतो.) पाठलाग करणाऱ्यापैकी एकाच्या हातात चावी आहे, ती पहिल्या रोबोत बसवण्यासाठी

दोन रोबो म्युझियममध्ये उभे आहेत. त्यातील लहान रोबो मोठ्या रोबोस माणसाच्या पुतळ्याकडे 'अंगुलिनिर्देश' करून विचारतो - 'डॅड, आपले पूर्वज असे होते काय?'

यंत्रमानव झोपण्यापूर्वी स्वतःला प्लग लावून चार्ज करून घेतो.

यंत्रमानव, यंत्रमानवाच्या पोरांनाच मानवी मेंदूची रचना, कार्य

शिकवीत आहे. (खरे मानव ज्याप्रमाणे रोबोची रचना, कार्य शिकवतात त्याप्रमाणे !)

मित्रांनो, दिवाळी अंकात आणि या अंकात टी.व्ही. व रोबो या दोन विषयांवरील व्यंगचित्रांसाठीच्या कल्पना तुम्ही वाचल्या. त्यावरून व्यंगचित्र काढायचा तुम्ही प्रयत्न केला का ? या दाने विषयांवरील दिलेल्या कल्पनांवर तसेच काही नवीन कल्पना लढवूनही, त्यावरील व्यंगचित्र आम्हांला जरूर पाठवा. उत्तम व्यंगचित्रांना अंकात प्रसिद्धी दिली जाईल. चला तर मग, लागा कामाला!

◎◎◎

श्री. आ. ना. पेडणेकर
६ अनुपम प्रभा, अमरसी रोड,
मालाड (प.), मुंबई ६४.

स्वच्छंद खळाळता वर्तमान तुमच्यासमोर उभा आहे । निर्भर भारता भविष्यकाळ तुम्हाला बोलावतो आहे ।

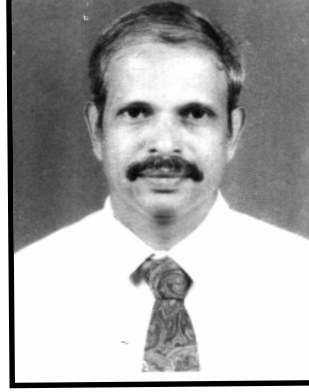
प्रवास आजवरचा...

ज्ञान प्रबोधिनीने मालगुंड, (ता.रत्नागिरी) येथे आयोजित केलेल्या शिबिरातील विद्यार्थ्यांनी, लावगण डॉक्यार्ड ह्या नव्यानेच उभारण्यात येत असलेल्या आमच्या बंदर प्रकल्पाला भेट दिली. त्यावेळी शिबिरार्थी मित्रांशी गप्पा-टप्पा करण्याचा सुंदर योग जुळून आला. मुलांनी अनेकविध प्रश्न विचारले होते. माझ्या उत्तरातून त्यांचे समाधान होत असल्याचे त्यांच्या बोलक्या चेहऱ्यावरून आणि डोळ्यांतील भावविश्वातून मला उमजत होते. शिबिराला आलेल्या त्या छोट्याशा गटातील मुलांशी बोलणे झाले असले तरी ह्या लेखाद्वारे आता छत्र प्रबोधनच्या माध्यमातून अन्य साऱ्या विद्यार्थीवर्गाशी संवाद साधण्याचा हा प्रयत्न आहे.

रत्नागिरी तालुक्यातील 'भाटचे' हे माझे मूळ गाव ! भाटचे गाव म्हणजे समुद्राला मिळालेल्या काजळी नदीने तिन्ही बाजूने वेढलेले आणि एका बाजूने उंच डोंगरकडा असलेले, कोकणातील समुद्रकिनारी वसलेले छोटे गाव होय. साहजिकच लहानपणापासून समुद्र आणि खाडीचे आकर्षण ! भरती-ओहोटीच्या पाण्यात पोहणे, खेळणे, छोट्या होड्या वल्हवणे, मासे व खेकडे पकडणे हे सारे आलेच. शेतकरी कुटुंबात जन्म झाल्याने लहानपणापासून बैलगाड्या हाकणे, शेतात नांगरणी, चिखलणीची कामे करणे हे साहजिकच होते. पावसाळ्यात किनाऱ्यावर ओढलेली गलबते, नावा आणि होड्यांच्या दुरुस्ती कामातही मन खूप रमून जात असे.

घरची आर्थिक परिस्थिती अगदी बेताचीच होती. गरिबी म्हणजे काय

-दिलीप भाटकर

जहाज परिवहन, बांधणी व दुरुस्ती या क्षेत्रातील एक नावाजलेलं नाव म्हणजे श्री. दिलीप भाटकर. यंत्र अभियांत्रिकी शाखेतील पदवी, पदविका प्रथम श्रेणीत प्राप्त केल्यावर, आंतरराष्ट्रीय सागरी क्षेत्रात सागरी अभियंता म्हणून श्री. भाटकर यांनी कामास सुरुवात केली. १३ वर्षांच्या अनुभवांनंतर काही ध्येयं डोळ्यांपुढे ठेऊन ते कोकणात परतले. तिथलेच अकुशल कामगार, कुशल तंत्रज्ञ व स्वतःचा अनुभव यांच्या मदतीने त्यांनी कोकणात जहाजदुरुस्ती व्यवसाय यशस्वी केला. या त्यांच्या कार्यासाठी त्यांना अनेक सन्मान - पुरस्कार त्यांना मिळाले आहेत. सध्या रत्नागिरी तालुक्यातील 'लावगण डॉक्यार्ड' नावाच्या प्रकल्पांतर्गत ते काम करत आहेत. त्यांच्या आत्तापर्यंतच्या वाटचालीविषयी व पुढच्या स्वप्नांविषयी वाचूया त्यांच्याच शब्दात ! (दिवाळी अंकातील लेखमालेमध्ये अपरिहार्य कारणामुळे हा लेख प्रकाशित करता आला नव्हता.)

हे त्याकाळी सहन केलेल्या चटक्यांमधून अनुभवत होतो. परंतु आई-वडिलांनी उत्तम संस्कार दिले. गरिबीतदेखील मुलांना शिक्षण देण्यासाठी त्यांनी अहोरात्र धडपड केली. घरची थोडीफार शेती, मत्स्य व्यवसाय, सुतारकाम आणि लहान होड्यांच्या बांधकामाशी संबंधित असलेले माझ्या वडिलांचे दैनंदिन जीवन, हे सारे न्याहाळताना नकळत माझ्या मनाने तंत्रशिक्षण घेण्याचे निश्चित केले. अगदी आठव्या इयत्तेपासूनच तांत्रिक विषयांचा अभ्यास सुरू झाला. वडिलांच्या कमाईला हातभार म्हणून आईनेदेखील गाई-म्हशी सांभाळून, दूधदुभते विकून, चार-आठ आण्याचा व्यवसाय केला. कधी मळ्यातली भाजी काढून तर कधी डोंगर माथ्यावरील माळरानातून गवत वा लाकडे भरलेली बैलगाडी पोहोचवून तर पावसाळ्यात कधी शेतात चिखलणी करून, मी घाईघाईने शाळेत पळत असे. रत्नागिरी शहरातील पटवर्धन हायस्कूलमध्ये आठवी ते अकरावी पर्यंतचे शिक्षण झाले. भाट्याच्या खाडीवर आज असलेला भलामोठा पूल त्यावेळी नव्हता. खाडी पार करण्यास खाजगी होडीला द्यावे लागणारे तीन पैसेदेखील खर्च करणे कठीण होते. त्यामुळे मला अर्धा-पाऊण तास सरकारी होडीची वाट पाहात खाडीकिनारी उभे राहावे लागत होते. त्याकाळी पायात चप्पलदेखील नसल्याने, उन्हाळ्यात तापलेल्या वाळूवर पायाला चटके

दाट काळोखाच्या पोटी मंद चमकती लाटा । काही अज्ञात भोवरे काही असंभाव्य वाटा ॥

बसत. एखाद्या दगडाचा अथवा झाडाच्या बुंध्याचा आधार घेऊन मी सरकारी होडीची अर्धा-पाऊण तास वाट पाहात असे. शाळेच्या गणवेशाचा एकच जोड माझ्याकडे असल्याने आठवड्याचे पहिले तीन दिवस वापरून मळलेला गणवेश रात्री धुवायचा व चुलीवरील तव्यावर वाळवून पुढले तीन दिवस वापरायचा, हा माझा शिरस्ता होता. गावातील वा परिसरातील खाजगी वा सार्वजनिक सत्यनारायणाच्या पूजेचा प्रसाददेखील माझ्या हातावर पडण्याच्या प्रक्रियेमध्ये त्यावेळी माझी गरिबी आड येत होती. तुमच्याच वयाच्या विद्यार्थीदशेत असलेल्या माझ्या बालमनावर त्यावेळी अशा प्रसंगाचे निश्चितच पडसाद उमटत होते.

इयत्ता अकरावीची शालांत परीक्षा तांत्रिक विषयांसह विशेष प्रावीण्यासह प्रथम श्रेणीत १९६९ साली उत्तीर्ण झाल्यावर, रत्नागिरीच्या शासकीय तंत्रनिकेतनामध्ये प्रवेश घेतला. फी माफी मिळाली होती आणि शासनाची खुली गुणवत्ता शिष्यवृत्तीही मिळाली. १९७२ साली मेकॅनिकल इंजिनिअरींगमधील डिप्लोमा तथा पदविका प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झालो. सर्वांच्याच आग्रहानुसार पदवी अभ्यासक्रमासाठी सांगलीच्या वालचंद अभियांत्रिकी महाविद्यालयात प्रवेश घेतला. ह्या शिक्षणक्रमासाठीदेखील फी माफी मिळाली आणि शासनाची राष्ट्रीय कर्जाऊ शिष्यवृत्ती लाभली. काटकसर करून वडील दरमहा रुपये ५०/- मनीऑर्डरने पाठवीत होते. रत्नागिरीची आत्या थोडेफार कपडे पुरवीत होती तर मुंबईची मावशी

पुस्तकांचा खर्च करत होती. अशाप्रकारे १९७५ मध्ये मेकॅनिकल इंजिनिअरींगमधील पदवी, विशेष प्रावीण्यासह प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झालो. आर्थिक परिस्थितीचा विचार करता पदव्युत्तर शिक्षणाचा विचार करणेदेखील अशक्य होते.

नोकरी करणे आत्यंतिक गरजेचे असल्याने, महाराष्ट्र राज्य तंत्रशिक्षण मंडळाने केलेल्या निवडीतून मी रत्नागिरीच्या पॉलिटेक्निकमध्ये, मेकॅनिकल इंजिनिअरींगमधील व्याख्याता म्हणून रुजू झालो. अंतिम वर्षांच्या विद्यार्थ्यांना नेहमी अवघड भासणाऱ्या हायड्रॉलिक मशिनरी विषयात, माझे सर्वच्या सर्व विद्यार्थी त्यावर्षी उत्तीर्ण झाले आणि माझ्यातला प्राध्यापक मनोमन सुखावला. तथापि मन मात्र समुद्राकडे ओढ घेत होते. शेवटी प्राध्यापकी व्यवसायाला रामराम ठोकून मी 'मोगल लाईन्सच्या' सेवेत रुजू झालो. आवश्यक असलेले प्राथमिक प्रशिक्षण मुंबईच्या माझगाव गोदीत पूर्ण करून मी जहाजावरील सेवा स्वीकारली. मोगल लाईन्सच्या एम्.व्ही.लोकविकास ह्या जहाजावर मुंबई ते एडन व पुढे सुदान व उत्तर आफ्रिकेच्या सागर सफरीत मी जुलै ७७ पासून ज्युनिअर इंजिनिअर म्हणून दाखल झालो होतो, 'मोगल लाईन्सच्या' सेवेत असताना लोकविकासबरोबर लोकमान्य, नूरजहाँ, अकबर अशा जहाजावर काम करण्याचा योग आला. जगभर भ्रमंती झाली. श्रीलंका, सिंगापूर, मलेशिया, तैवान, ऑस्ट्रेलिया, बहारीन, सुदान, जर्मनी, अमेरिका, कॅनडा, फिनलँड, इंग्लंड, सौदी अरेबिया, इटली, स्पेन, फ्रान्स,

इजिप्त, कुवेत, एडन, इराक, रूमानिया अशा देशातून फिरताना शेजारच्या अरबी सागर व बंगालच्या उपसागराबरोबरच पॅसिफिक, अटलांटिक, हिंदी, मेडीटेरेनियन, बाल्टीक, जावा, कोटल, फ्लोरेस, एजिअन, मरमारा, आयोनियन, करेबियन, साऊथ चायना अशा सागरा-महासागरातून भ्रमण झाले. अनेक वादळवारे साहिले आणि तुफानेदेखील अनुभवली. वैमानिकाचे जसे हवाई उड्डाणाचे तास मोजले जातात तसेच आम्हा दर्यावर्दी मंडळींचा सागरी दिवसांचा अनुभव जमेस धरला जातो. पुरेसा सागरी प्रवासाचा अनुभव घेतल्यावर आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रातील विविध स्तरावरील परीक्षा देता येतात. मी मरीन इंजिनिअरींग क्षेत्रातील द्वितीय श्रेणी परीक्षा १९८१ मध्ये तर प्रथम श्रेणी परीक्षा १९८४ मध्ये उत्तीर्ण झालो. साहजिकच दरम्यानच्या काळात मला वेळोवेळी पदोन्नती मिळून मी एव्हाना सेकंड इंजिनिअरच्या पदावर काम करू लागलो होतो. ह्याचवेळी 'मोगल लाईन्स' ही कंपनी दि शिपिंग कार्पोरेशन ह्या मोठ्या कंपनीत विलीन झाली आणि मी विलिनीकरणानुसार शिपिंग कार्पोरेशनमध्ये न जाता मोगल लाईन्सचा राजीनामा देऊन बाहेर पडलो. माझी प्रथम श्रेणी परीक्षा पूर्ण झाली असल्याने १९८५ मध्ये मी मे. चौगुले स्टीमशिप्सच्या सेवेत चीफ इंजिनिअर म्हणून दाखल झालो. १९९० पर्यंत चौगुले स्टीमशिप्सच्या विविध जहाजाचा चीफ इंजिनिअर म्हणून देशविदेशातून भरपूर भटकंती झाली. व्यापक आणि मोलाचा

देहाच्याही आत किती दूरदूरचे किनारे । किती सागरांवरून येती अनोळखी वारे ॥

अनुभव मिळाला.

‘मोगल लाईन्सच्या’ सेवेत असताना कोकण सेवक ह्या जहाजावरून काही दिवस कोकणातील बंदरांमध्ये येण्याचा अनेकदा योग आला. तेव्हापासूनच कोकणचा किनारा साद घालीत होता. १९९० च्या अखेरीस जहाजावरील नोकरीत बदल करून चौगुले स्टीमशिप्सच्या जहाजांच्या व्यवस्थापन क्षेत्रातील नोकरी स्वीकारली आणि कोकण किनाऱ्यावर काम करण्याची संधी लाभली. १९९० ते १९९८ ह्या कालावधीत देशविदेशातून वेळोवेळी जहाजदुरुस्ती, जहाजबांधणी, सुक्या गोदीमध्ये होणारी जहाजांच्या तळाची दुरुस्ती, जहाजांची खरेदी-विक्री आदी क्षेत्रात व्यापक अनुभव लाभला. आजवर देशात-परदेशात मिळालेल्या अनुभवाच्या आधारे, कोकणातील बंदरामधून, जहाजदुरुस्ती विषयक काम सुरू केले आणि खूपच चांगले यशही मिळाले. कोकणातील रत्नागिरी, विजयदुर्ग, जयगड अशा बंदरामधून, स्थानिक तंत्रज्ञ तसेच कुशल व अकुशल कामगार मंडळींना एकत्र आणून आज चांगल्याप्रकारे जहाजदुरुस्ती व्यवसाय रुजला आहे. आज नोकरी मिळणे दुरापास्त झालेले असताना जहाजदुरुस्ती व्यवसायात सुमारे १२५ जण सामावलेले आहेत. मुलांप्रमाणे मुलीदेखील ह्या कामामध्ये कार्यरत आहेत. हे सारे काम करणाऱ्या मंडळींनी आपापल्या लहान-लहान उद्योग कंपन्या स्थापन केल्या आहेत. सर्व घटक कंपन्या मिळून त्यांना ‘युनायटेड उद्योगसमूह’ म्हटले जाते. गेल्या ८-९ वर्षांत कोकणातील बंदरातून झालेल्या

जहाज दुरुस्तीमध्ये सुमारे बारा कोटी रुपयांची उलाढाल झाली. अनेकांना रोजगार मिळाला. १९९९ पासून रत्नागिरी तालुक्यातील सांडेलावगण गावच्या खाडी किनाऱ्यावर लावगण बंदर प्रकल्पाचे काम चालू झाले आहे. लावगण डॉकयार्ड नावाचा हा खाजगी बंदर प्रकल्प असून कोकणातील सर्वसामान्यांनी नियोजिलेला हा बंदर प्रकल्प होय. जहाज दुरुस्ती, सुकी गोदी आणि मालवाहतूक अशी कामे ह्या प्रकल्पांतर्गत हाताळली जाणार आहेत. किनाऱ्यानजिक नांगरलेल्या जहाजांच्या दुरुस्तीकामांना येथे सुरुवात झाली आहे. इथे जहाजांच्या पंख्यांची, सुकाणूंची तसेच मशिनरीची दुरुस्ती होत असते. एप्रिल व मे २००० मध्ये सुमारे ६०,००० टन ऊसमळी लावगण बंदरातून नेदरलँडकडे निर्यात झाली. कोकणातून ऊसमळी निर्यातीची ही पहिलीच वेळ होय. लवकरच लावगण बंदर प्रकल्पामध्ये सुकी गोदी बांधली जाईल व अन्य मालवाहतूकीसाठी एक

धक्कादेखील बांधला जाईल. हा बंदर प्रकल्प पूर्णत्वास गेल्यावर येथे भारतीय जहाजांबरोबरच परदेशी जहाजांची- देखील वाहतूक सुरू होईल.

आज युनायटेड उद्योग आणि लावगण डॉकयार्डचे नाव सर्वांना परिचित झाले आहे. गेल्या वर्ष-दीड वर्षांत तर ह्याच कामासाठी जिल्हा आणि राज्यपातळीवरील अनेक पुरस्कारदेखील लाभले. युनायटेड परिवाराने जसे ‘कोकणशिल्प’ हे मासिक गेली चार वर्षे चालविले तसेच ‘ज्ञानमित्र’ हा सेवाभावी न्यासदेखील उभा केला आहे. गरीब, गरजू विद्यार्थ्यांना त्यांच्या शिक्षणासाठी मदत तसेच गरीब रुग्णांना वैद्यकीय मदत, ह्या न्यासाच्या वतीने दिली जाते. आज दिवस बदलले आहेत. अनेक सभा समारंभांची अगत्यपूर्वक निमंत्रणे येत असतात. ज्या परिसरात एकेकाळी सत्यनारायणाच्या पूजेचा प्रसाद माझ्या हातावर पडत नव्हता तेथे तर आता माझे सन्मानाने, आग्रहाने पुष्पगुच्छांसह ‘रेड कार्पेट’ स्वागत

नियोजित लावगण बंदर प्रकल्प

निवली खळबळ निवांत झुलती लाटा, कधीच गेल्या रेतीवरल्या पुसून पाउलवाटा

होत असते. अशावेळी माझे मन मात्र तिथल्या गर्दीत दूरवर उभ्या असलेल्या एखाद्या गरीब मुलावर केंद्रित झालेले असते.

सत्यनारायणाचा प्रसाद, खाऊची प्लेट वा सरबताचा तेथे वाटला जाणारा ग्लास, मी घेण्यापूर्वी तिथल्या कार्यकर्त्याला त्या दूरवर उभ्या असलेल्या गरीब मुलाला ते सर्व आधी देण्यासाठी भाग पाडत असतो.

मुलांनो, आजवरच्या माझ्या ४७ वर्षांच्या जीवन प्रवासात अनेकांचे मार्गदर्शन लाभले. आई-वडिलांनी दिलेले संस्कार, शिक्षण, प्रेरणा आणि त्यांची पुण्याई महत्त्वाची ठरली. अगदी पाचव्या-सहाव्या इयत्तेत असताना गणित शिकविणाऱ्या सोलकर गुरुजींनी गणित विषयाची आवड निर्माण केली. त्यावेळी काळ, काम, वेगाची त्यांनी शिकविलेली गणिते सोडविण्याची पद्धत मला माझ्या पुढील इंजिनिअरींग अभ्यासक्रमात फारच उपयोगी ठरली. प्राथमिक शाळेतील श्री. श्रीनिवास जोशी गुरुजींनी दिलेले आदर्श वर्तणुकीचे धडे व मराठी भाषेचे ज्ञान, इ. आठवीमध्ये अच्युतराव पटवर्धन सरांनी शिकविलेली इंग्रजी वाक्यरचना, ठाकुरदेसाई आणि जोग सरांनी शिकविलेले विषय, आठवी ते अकरावीच्या काळात मार्तोंडकर सरांनी घालून दिलेला इंजिनिअरींग ड्रॉइंगचा पक्का पाया, कारखानीस सरांनी इ. नववी ते अकरावी मध्ये मनावर ठसविलेली यंत्र अभियांत्रिकीची मूलतत्त्वे पुढील आयुष्यभरासाठी उपयुक्त ठरली. पुढे जहाजदुरुस्ती व व्यवस्थापन क्षेत्रात देशांत व परदेशांत काम

करताना कलकत्याचे ज्येष्ठ भरीव इंजिनिअर आणि चौगुले स्टीमशिप्सचे तत्कालिन टेक्निकल डायरेक्टर श्री. रितिनकर सेन यांचेकडून मला खूप काही शिकता आले. विजयदुर्ग, जयगड आणि कोकणातील दुर्गम भागात जहाजदुरुस्तीची कामे करताना तसेच नव्या लावण बंदर प्रकल्पाची उभारणी करण्याच्या कामी चौगुले स्टीमशिप्सचे व्यवस्थापकीय संचालक श्री. दीपक चौगुले यांचे सातत्याने प्रोत्साहन लाभले.

रत्नागिरी ते मुसाकानी ह्या बंदरादरम्यान लहानपणी वडिलांच्या हाताला धरून केलेल्या आगबोटीच्या प्रवासात, बोटीने बंदरात नांगर टाकल्यानंतर पाहिलेली कर्मचाऱ्यांची धावपळ, किनाऱ्यावरून येणारे पडाव तथा खपाटे; तसेच आगबोटीच्या वरच्या डेकवरील, अर्धवट उघड्या असलेल्या लोखंडी दरवाजातून खोलवर खाली असलेल्या इंजिनरूममध्ये इवलेसे दिसणारे डगलेवाले कामगार, त्यावेळी वडिलांचा हात घट्ट पकडून, भुरभुरत्या नजरेने पाहिल्याचे आजही चांगलेच स्मरणात आहे. भविष्यात जहाजांचे तसेच बंदरामधील कामकाजाचे सर्वोच्च अधिकार आपणाला लाभतील, असे त्यावेळी मात्र मला स्वप्नातही वाटले नव्हते. आज परदेशी जाणाऱ्या जहाजाच्या चीफ इंजिनिअरला दरमहा सुमारे दीड लाख रुपये पगार विदेशी चलनात मिळतो आहे. मी परीक्षा उत्तीर्ण व पात्रता असूनही मला अशा लडू पगाराची तिळमात्र हाव नाही. उलट माझ्या आजवरच्या ज्ञानातून व अनुभवातून सुरू झालेले आणि स्थानिक सहकाऱ्यांच्या

कोकणच्या भूमीत उभे राहिलेले जहाजदुरुस्ती आणि बंदर उभारणीचे काम मला जास्त मोलाचे आहे. ह्या कार्यात काम करणारे व त्यातूनच आपली रोजीरोटी मिळविणारे सुमारे १२५ सहकारी व त्यांची कुटुंबे महत्त्वाची होत. कोकण विकासाला कोकणातील बंदरे ललामभूत ठरतील हे निर्विवाद! कोकणच्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीवर आधारित असलेल्या कोकण- विकासामध्ये, कोकणच्या भूमिपुत्रांचा सहभाग हाच महत्त्वाचा होय. कोकणचा कॅलिफोर्निया करणाऱ्यांची गरज नाही तर कोकणातील कोकण जिवंत ठेवणाऱ्यांचीच आज इथे खरीखुरी गरज आहे.

-दिलीप भाटकर

‘बॉन व्हॉयेज’, M.I.D.C. कॉलनी,
रत्नागिरी - ४१५ ६३९

😊 हसरा कोपरा 😊

○ “मी व्यासपीठावर जाऊन एक गाणं म्हणायला सुरुवात केली तर कुणी तरी एक चप्पल फेकली.” एक नवोदित गायक आपल्या मित्राला सांगत होता. “मग तू काय केलंस ?” मित्राने विचारले.

“काय करणार ? एक चप्पल घेऊन मी काय करू ? मग मी आणकी एक गाणं म्हटलं.”

○ “एका फार मोठ्या पुस्तकात तुमचं नाव प्रसिद्ध झालेलं पाहिलं आणि धन्यता वाटली.” मित्र म्हणाला.

“सांग-सांग त्या पुस्तकाच नाव तरी सांग ?” रवींद्र म्हणाला.

“टेलिफोन डिरेक्टर” मित्र शांतपणे म्हणाला.”

पुळणीवरती तरल ओलसर शांती, झिळमिळते वर तृप्त उन्हाची पिवळी रेशीमकांती ॥

इंग्रजीचा अभ्यास आणि स्वावलंबनाने ! हे शब्द ऐकूनच दचकलात ना ! पण समजून-उमजून, छान अभ्यास केलात तर हे सहज शक्य आहे. 'सेंट विन्सेंट' मध्ये अध्यापक म्हणून काम करीत असतानाचा एक प्रसंग आठवतोय. तेव्हा मी काही काळ मराठी शिकवित होतो.

ना.सी.फडके यांचा 'पोरखेळ' लघुनिबंध शिकवून झाल्यावर त्यावर मी वर्गचाचणी जाहीर केली. दुसऱ्या दिवशी ती चाचणी दिल्यावर विद्यार्थ्यांनी ती 'चेरी वृक्षाचा बहर' या दुसऱ्याच पाठावर असल्याची तक्रार केली. त्यावर माझी चूक कबूल करून (वास्तविक ते मी मुद्दामच प्रयोग म्हणून केले होते.) पाठ्यपुस्तकाच्या साह्याने चाचणी लिहिण्यास सांगितले. बहुतांशी विद्यार्थ्यांनी बहुतांशी प्रश्नांची उत्तरे खरोखरच छान लिहिली होती. त्याबद्दल मी त्यांचे कौतुक केले. झाले लागलीच विद्यार्थ्यांनी 'सर, उद्यालाही 'श्यामचे पोहणे' या तिसऱ्या पाठावर द्या ना' म्हणून आग्रह धरला. त्यावर मी त्यांना, 'चाचणी देईन पण या चाचणीला पाठ्यपुस्तक वापरायचे नाही', अशी अट घातली आणि दोन/तीन दिवसांची मुदतही तयारीसाठी दिली. या प्रयोगाला विश्वास बसणार नाही इतका सुंदर प्रतिसाद लाभला आणि विद्यार्थ्यांनी वर्षभर तसाच अभ्यास केला. त्यांना येणाऱ्या अडचणी सोडवणे, अधिक काही उदाहरणे देणे एवढेच मी करीत राहिलो.

मित्रांनो आता मला प्रामाणिकपणे सांगा की मराठी विषय अवघड वाटणारे सेंट विन्सेंटमधील विद्यार्थी 'मराठी' स्वावलंबनाने शिकू शकले तर मग मराठीपेक्षा सोपी असलेली इंग्रजी भाषा स्वावलंबनाने आपण का शिकू शकणार

अभ्यासातील

नाही ? तुम्ही त्यासाठी कंबर कसा. इंग्रजीचा अभ्यास स्वतःच कसा करायचा, यासाठी मी मदतीसाठी तयार आहे.

स्वावलंबनाने अभ्यास करणे उशीरात उशीरा आठव्या इयत्तेपासून सुरू झाले पाहिजे. या वयापर्यंत आपल्याला dictionaryचा वापर करता यायला लागतो आणि इंग्रजी भाषा शिकण्यासाठी आणि समृद्ध करण्यासाठी 'इंग्लिश इन् टू इंग्लिश' dictionaryसारखा उत्तम गुरूच नाही. अर्थात dictionaryचा जास्तीत जास्त वापर कसा करावयाचा हा एक अगदी स्वतंत्र विषय होऊ शकेल. Dictionary आपल्याला एखाद्या शब्दाविषयी काय काय माहिती देते त्यासाठी एक अगदी साधे उदाहरण घेऊ. इयत्ता पाचवी मध्येच आपण हरवि हा शब्द बोलण्यास आणि लिहिण्यासही शिकलेलो आहोत. dictionaryत आपल्याला त्या शब्दाचे स्पेलिंग, त्याचा उच्चार, व्याकरणदृष्ट्या तो कोणत्या प्रकारात मोडतो, हाच शब्द, नाम आणि क्रियापदही असतो हे समजते. यापासून handy, handful, hand-out यासारखे वेगळा अर्थ व्यक्त

स्वावलंबन

इंग्रजीचा अभ्यास कसा कराल ?

- प्रा. अविनाश दर्प.

करणारे शब्दही मिळतात. Longman's Contemporary English Dictionary मध्ये hand as a noun वापरायचे झाल्यास त्याला ३५ अर्थ दिलेले आहेत. या सर्व ३५ अर्थांची आपल्याला नेहमीच गरज असते असे नाही, तरी He wrote in a neat hand, He is an old hand in the office, I got a first hand information from him, He is living hand to mouth, His boss has given him free hand, They worked hand in hand, The nurse will be on hand if you need her, My hands are full.

यासारखे आणि इतरही अनेक अर्थांनी आपण तो शब्द वापरू शकतो. सहसा आपण शब्दाचा अर्थ अडला तरच वळलीळरी कडे वळतो. हे योग्य नव्हे. एखाद्या गोष्टीच्या पुस्तकाप्रमाणे छंद म्हणून dictionary वाचनाची सवय लावली तर विश्वास ठेवा आपली शब्दसंपत्ती तर वाढतेच परंतु एक प्रकारचे मनोरंजनही होत असते.

लेखाच्या सुरुवातीलाच मी dictionary सारखा जाड ग्रंथ हातात दिल्याने भांबावून जाऊ नका. आपले विचार मांडण्यासाठी आपल्याला विविध शब्दांची गरज भासते, नुसते शब्द माहिती असून चालत नाही. त्याच्या विविध छटा आणि वापर याचे ज्ञान आवश्यक असते. त्यासाठी dictionary ला दुसरा कोणताही पर्याय नाही.

वंदन करीतो प्रथम शारदे, देवी सरस्वती नमन तुला, आशीष द्यावा आज आम्हाला, नमतो जोडुनी करकमला.

भाषा शिकणे ही कायमस्वरूपाची एक प्रक्रिया आहे. आठवीच्या वर्गात शिकताना आपण फक्त त्या वर्षीच्या पाठ्यपुस्तकातीलच शब्द वापरतो का? तर नाही. इयत्ता पाचवी पासून पाठ्यपुस्तकातून शिकलेले किंवा अन्य मार्गांनी कानावर आलेले, अन्य ठिकाणी वाचलेले शब्द किंवा वाक्य आपण वापरत असतो. परंतु शब्दाच्या वापरात मात्र आपण गुळगुळीत झालेले शब्दच वापरीत राहतो उदा. nice शब्द nice book, nice food, nice dress, nice weather, nice movie पण त्याऐवजी आणि an interesting, thrilling, marvellous book, किंवा tasty, delicious, food. beautiful, elegant, pretty, exclusive dress, pleasant, cool weather or excellent, wonderful movie असे विविध शब्द वापरल्यास आपले लेखन किंवा बोलणे अधिक परिणामकारक होऊ शकते.

पाचवीपासून ते दहावीपर्यंत शिकलेले शब्द जेव्हा आपण सहजगत्या वापरतो तेव्हा ते शब्द आपले झालेले असतात. परंतु शिकलेल्या शब्दातील फारच थोडे आणि तेच तेच शब्द आपण वापरीत असतो. आपण ते आपल्या ताब्यातून जाऊ नयेत म्हणून शिकलेल्या शब्दांची स्वतःची एक Dictionary का बनवित नाही? एखाद्या गोष्टीचे कारण सांगताना आपण because किंवा so यांचाच वापर सहसा करतो. त्याऐवजी आपण due to, owing to, since, as, for, therefore, on account of, hence, because of इत्यादीचा वापर अगदी थोडे कष्ट घेतले तरी सरावाने सहजपणे करू शकतो.

विद्यार्थी व्याकरणाच्या प्रश्नात चांगले गुण मिळवतात.

प्रश्नपत्रिकेतील वाक्याला नियमांच्या चौकटीत बसवून active-passive, reported speech, do as directed अनेकदा बरोबर लिहितात. परंतु पुराणातील वांगी पुराणातच असा प्रकार दिसून येतो. एखाद्या प्रयोगाचे वर्णन करायचे आहे, किंवा एखाद्या प्रक्रियेचे वर्णन करायचे असेल तर प्रश्नपत्रिकेत लिहिलेला passive voice च येथे वापरायचा आहे हे विसरले जाते. एखादा report लिहिताना, वर्गात वा घरी घडलेली घटना सांगताना indirect form of narration वापरतात आणि घडून गेलेल्या घटनेबद्दल बोलताना भूतकाळाचा वापर करणे आवश्यक असते त्याची जाण आपण ठेवत नाही.

व्याकरणातील अडचणी आपणाला संभाषणातही अडथळा निर्माण करतात. कोणी आपणास प्रश्न विचारले तर नाव, गाव, वय इत्यादी एक दोन शब्दात आपण उत्तरे देऊन मोकळे होतो. परंतु कोणाशी ओळख करून घ्यायची, काही माहिती मिळवायची तर मात्र आपण मुके होतो, कारण प्रश्न विचारण्याचे कौशल्य आपल्याकडे नसते. थोडक्यात "Wh" आणि Yes / No questions विचारण्याचा सराव केल्यास संभाषणातील महत्त्वाची अडचण दूर होऊ शकते.

थोडक्यात शब्दसंग्रह वाढवायचा तो नुसता संख्येसाठी नाही तर वेगवेगळ्या प्रसंगी वापर करण्यासाठी आणि व्याकरणावर प्रभुत्व मिळावायचे ते फक्त परीक्षेत उत्तम गुण मिळविण्यासाठी नाही तर रोजच्या व्यावहारिक जीवनात त्याचा वापर करण्यासाठी हे लक्षात घेतले पाहिजे.

आता थोडे आपल्या पाठ्यपुस्तकाच्या अध्ययनाकडे वळू

या. कारण वर विचार केलेल्या गोष्टीही आपण पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातूनच शिकणार आहोत.

खरे तर इयत्ता दहावीच्या परीक्षेत इंग्रजी विषयात नापास होणाऱ्यांचे किंवा कमी गुण मिळविणाऱ्यांचे प्रमाण फार मोठे आहे. असे असूनही एस्.एस्.सी. बोर्डाचे प्रश्नपत्रिकेच्या स्वरूपात बदल केल्याने त्याचा फायदा उठविण्याऐवजी इंग्रजीचा वेगळा किंवा नियमित अभ्यास करण्याची गरज नाही अशी भावना बहुतांशी विद्यार्थ्यांत दिसून येते.

पूर्वीच्या प्रश्नपत्रिकेत पाठ्यपुस्तका- वरील प्रश्नांची उत्तरे आठवून लिहावी लागत होती. त्यासाठी विद्यार्थी वाचन-लेखन किंवा पाठांतर करून प्रयत्न करीत होते. परंतु आता पाठ्यपुस्तकातील परिच्छेद प्रश्नपत्रिकेत असतो आणि त्यात बघूनच उत्तरे लिहायची असल्याने इंग्रजी पाठ्यपुस्तकाचा फार गंभीरपणे अभ्यास केला जात नाही. ही मानसिकता अतिशय गैर आहे. उलट आता नियमितपणे पाठ्यपुस्तकातील छोट्या परिच्छेदाचा अभ्यास केला तर इंग्रजी स्वावलंबनाने सहज शिकता येते, इंग्रजी भाषा सुधारते, गुणही चांगले मिळतात आणि या सर्व गोष्टींमुळे आत्मविश्वासही वाढतो. एक उदाहरण म्हणून आपण इयत्ता दहावीच्या पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करून बघू.

DOCTOR'S EXAMPLE

Dr. Bhaggyam Kamala was a specialist in children's diseases. She was over forty-five but looked younger. Her complexion was fair and her features were pleasant, but she always put on rather heavy makeup. The lenses of her

अभ्यासाशी गट्टी अमुची, आम्ही चालतो पुढती । करड्या नजरा ओण छडी ती, पाठलाग ही करीती ॥

spectacles were so thick that they almost concealed her eyes.

She was a very popular doctor. Her smiles, sympathy and kindness were even more effective than the medicines which she prescribed. She earned a lot and had set up a huge clinic. All the same, she never neglected the poor. She was helped by a woman pharmacist and an elderly woman attendant. The name of the attendant was Lakshmi. It was her duty to receive the patients and send them to the doctor.

या दोन परिच्छेदात डॉ. कमला आणि तिला मदत करणाऱ्या लक्ष्मीचे वर्णन आहे. आता जर त्या दोघींचे वर्णन करणारे शब्द आपण लक्षात ठेवू शकलो तर आपणही आपल्या सोप्या भाषेत त्यांचे वर्णन करू शकतो.

Kamala- Specialist (in) 45-looked younger- put on heavy make-up, complexion-fair, features-pleasant-wore thick lenses, popular-smiles, sympathy, kindness more effective. set up a huge clinic - never neglected the poor.

आता आपण गोळा केलेल्या या शब्दांना प्रश्न विचारण्याची सवय केली पाहिजे. प्रश्न विचारणारा शिक्षकही मीच आणि उत्तर देणारा विद्यार्थीही मीच. बघा असे प्रश्न विचारून. कोड्याचे उत्तर जवळ असेल तर कोडे कोडे राहातच नाही.

Questions

1) What was Dr. Kamala specialist in? (Children's diseases.)

2) How old was Kamala? (What was Dr. Kamala's age?) (45-forty five)

3) How was her complexion? (fair)

4) How were her features? (pleasant)

5) What concealed her eyes? (thick lenses of her spectacles.)

6) Why was Dr. Kamala popular? (because of her kind and sympathetic nature)

7) What things were more effective than her medicines? (Her sympathy, smiles and kindness).

8) What was her attitude towards poor patients? (never neglected)

9) Who helped her in her routine work? (a pharmacist & an attendant)

10) What was Lakshmi's duty?, (How did Lakshmi help Dr. Kamala?) (a) to receive the patients (b) to send them to doctor)

यातून आपले प्रश्न विचारण्यातील कौशल्य वाढते. शिवाय कंसातील शब्द ही उत्तरे आहेत. म्हणजे मूळ लक्षात ठेवण्याचे उत्तर २/३ शब्दांचेच असते. फक्त भान ठेवायचे ते प्रश्न कोणत्या काळात आहे याचे. शिवाय आपल्याला आपल्या मित्राचे, शेजाऱ्याचे, एखाद्या वस्तूचे, ठिकाणाचेही वर्णन करता येते किंवा माहिती देणाऱ्याला प्रश्न विचारून माहिती करून घेता येते. वाचन करताना वहीत किंवा पुस्तकावर असे शब्द अधोरेखित केले तर दुसरे वाचन वेगाने

होते आणि समजही वाढते.

Mrs. Joshi -35- from Pune - a teacher.subject English - Very popular (loved by the students) Why? Kind, Sympathetic, Considerate-never neglects/hates weak student pleasant-smiling personality -- very regular and punctual.

आता Mrs. Joshi या तुमच्या शिक्षकेची माहिती तुम्हाला लिहिता येईल किंवा अभिमानाने, सोप्या भाषेत सांगताही येईल. Dr. Kamala चे वर्णन आपण 'साधा भूतकाळ' वापरून केले. येथे 'साधा वर्तमानकाळ' काळजीपूर्वक वापरला की झाले. Mrs. Joshi चे वर्णन करतांना is/are किंवा क्रियापदाला s/es लावायचा हे जाणीवपूर्वक लक्षात ठेवायचे. सरावाने हे लक्षातही ठेवावे लागत नाही.

बऱ्याच वेळा वाचताना विद्यार्थी गडबडून जातात कारण वाक्याची लांबी खूप असते; म्हणजेच वाक्य मोठे, लांबलचक असते. परंतु अशी वाक्ये समजावून घ्यायची तर आपणच एक दोन मोठी वाक्ये लिहू. मग S.V.O. म्हणजेच Subject, Verb आणि Object (इतर अधिक माहिती) हा प्रकार लक्षात येईल आणि वाचनाबरोबर लेखन किंवा लेखनाबरोबर वाचन सुधारेल. सुरुवातीच्या काळात आपण मनातील मराठी वाक्य इंग्रजीत भाषांतरित करीत असतो. त्यावेळी त्या वाक्यातील कर्ता आणि क्रियापद प्रथम लिहायचे. मग आपण प्रश्न विचारून त्यांच्या उत्तरांचे तुकडे मूळ छोट्या वाक्याला जोडायचे. झाले मोठे वाक्य तयार. खालील उदाहरण काळजीपूर्वक

शब्दांच्याच दशेदशा, शब्द माथी छाया । लावतात शब्द मला सारे विसराया ॥

अभ्यासा.

रमेश सकाळी बसने बाजारात भाजी आणण्यासाठी गेला.

Ramesh went. (Where)

Ramesh went to market (How)

Ramesh went to market by bus. (When)

In the morning Ramesh went to market by bus. (Why)

In the morning Ramesh went to market by bus to bring Vegetables. म्हणजे सकाळी, बसने, बाजारात, भाजी आणायला ही कंसातील प्रश्नांची अधिक माहिती देणारी उत्तरे आहेत. आता खालील लांबलचक वाक्य इंग्रजीत लिहिता येते का बघा.

पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी काल सकाळी खास विमानाने श्री. क्लिंटन यांच्या भेटीसाठी अमेरिकेला गेले.

अशाप्रकारे दैनंदिन व्यवहारात तुम्ही सहज सराव करू शकाल. प्रथम छोटी सुटसुटीत वाक्ये, त्यानंतर थोडी अवघड वाक्ये रचण्याचा प्रयत्न करा. म्हणजे मग इंग्रजीची भीती हळूहळू कमी होत जाईल. आतापर्यंत आपण वाचन व लेखन कौशल्याचा विचार केला. इंग्रजी शब्दसंपत्ती वाढली, भाषेची जडणघडण समजली की परीक्षेतील यश हे नकळतच हाती येईल. मात्र इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व मिळविण्यासाठी स्वतंत्र वाचन, श्रवण, संभाषण हेही खूप महत्त्वाचे आहे. त्याचा विचार आपण स्वतंत्रपणे करू!

प्रा. अविनाश दर्प.

१११८/८/ए, राधाकृष्ण
सोसायटी, लकाकी रोड,
पुणे १६.

छात्र प्रबोधन दीपावली विशेषांक

मान्यवरांच्या प्रातिनिधिक प्रतिक्रिया

प्रबोधनच्या अंतरंगामध्ये ज्या सदरांचा समावेश आहे ती सदरे केवळ छात्रांचे प्रबोधन करित आहेत असे नाही. ती प्रौढांचे, ज्यांचे लौकिकदृष्ट्या ते वय सरले आहे अशांचेही प्रबोधन करित आहे ही चित्तहारी बाब आहे. साऱ्याच सदरांचे लेखक आपापल्या क्षेत्रामध्ये 'मुरलेले' असल्यामुळे प्रत्येक लेख मग तो विज्ञान विषयक असो की साहित्य क्षेत्रातील असो विचारांना चालना देणारा अथवा आधीच्या माहितीत भर घालणारा आहे.

डॉ. पुरुषोत्तम जोशी - (निवृत्त प्राध्यापक, लेखक)

अंक भरघोस आणि भरगच्च निघाला आहे. अनुक्रमणिका पाहूनच मन-पोट भरून जातं. साहित्य-कला, ज्ञान-विज्ञान, यांतील विचार आणि आशय नवी दिशा आणि नवे दृष्टिकोन देणारे आहेत. विशेष लेखमाला कुमारांना प्रेरणा देणारी आहे. अंकाची मुखपृष्ठापासूनची सजावट अतिशय साक्षेपी व औचित्यपूर्ण आहे. विशेषतः मुखपृष्ठ तर कल्पनापूर्ण, सुंदर आणि अनुपम ठरावे, असे आहे.

डॉ. व दि. कुलकर्णी - (ज्येष्ठ साहित्य समीक्षक)

बालमानसाच्या- विशेषतः कुमारगटाच्या मानसाच्या - विविध छटांचे दर्शन घडवणाऱ्या कथा, विज्ञान विषयक लेख व 'स्वप्नं जगणाऱ्या माणसां'चे हितगुज यामुळे अंकाची आशयघनता निश्चित वाढली आहे. प्रत्येक पृष्ठावरील तळकाव्यपंक्ती, कृतिकौशल्याबद्दल मार्गदर्शन, 'एक आनंदाचे झाड', 'स्वदेशी' तात्पुरती व नेहमीची' या लेखांचा आवर्जून उल्लेख करावासा वाटतो.

आकर्षक मुखपृष्ठ व विविधतेने नटलेले समृद्ध अंतरंग, संपादन कौशल्य व त्यामागील ध्येयासक्ती त्यामुळे दीपावली विशेषांक सर्वांगसुंदर झाला आहे.

डॉ. वि.वि. चिपळूणकर - (माजी शिक्षण संचालक, ज्येष्ठ शिक्षणतज्ज्ञ)

छात्र प्रबोधनचा १०० वा अंक नुकताच हाती आला. त्यात पानोपानी आदर्शांचे, सकस वाचनाचे किती तरी थांबे सतत भेटत राहिले. दिवाळी अंकाच्या दर्जेदार निर्मितीचे पारितोषिक तुम्ही मिळविणारच !

श्री.मल्हार अरणकळे - (संपादक, कोल्हापूर सकाळ)

हा १०० वा अंक सर्वांगसुंदर आहे. सर्व विषयांना स्पर्श देणारा, सर्व क्षेत्रातील मान्यवरांना एकत्र करून त्यांचे वाचक मित्रांशी हितगुज साधणारा हा अंक आहे. साहित्य विचारांची उंची गाठणारा हा अंक एकीकडे विचारप्रबोधन घडवितो तर दुसरीकडे प्रेमाचे हितगुज ! विचारांचे लालित्य घेऊन आलेल्या ह्या १०० व्या अंकाचे मनःपूर्वक स्वागत.

डॉ.रामचंद्र देखणे - (संत साहित्याचे अभ्यासक, लेखक)

तुमचा १०० वा अंक मिळाला. तुमच्या अविरत परिश्रमांची आणि जिद्दीची मला नेहमीच कमाल वाटते. मुलांसाठी मराठी लेखन मिळवणं दिवसेंदिवस कठीण होत चाललं आहे. तरीही तुम्ही विषय व लेखक ह्यांचं वैविध्य टिकवता. १०० व्या अंकामध्ये हेच जाणवतं. अभिनंदन व हार्दिक शुभेच्छा !

डॉ. मंगला गोडबोले - (साहित्यिक, प्राध्यापक)

अमुच्या जिज्ञासेची झेप ज्ञातसीमा लंघणारी ! अमुची आविष्कार-मूर्ती, नित्य नवी भावणारी !

डिसेंबर जानेवारी महिन्यात शाळाशाळातून स्नेहसंमेलनाचे वारे वाहू लागतात. मनोरंजनाच्या कार्यक्रमांमध्ये नावीन्य कसे आणता येईल याचा शोध तुम्ही सर्वजण घेत असालच. नृत्य, काव्यवाचन, गायन इ. कलांचा वापर करून आपल्या अध्यापकांच्या मार्गदर्शनाखाली सादर करता येईल असा सुमारे पाऊण तासाचा एक अभ्यासपूर्ण तरीही कलात्मक, मनोरंजनात्मक कार्यक्रम सादर करता यावा यादृष्टीने एक संहिता येथे देत आहोत. यात उल्लेख केलेल्या कविता तुम्ही स्वतः मिळवा. आवश्यक तेथे छान चाली लावा. नृत्याचे विविध प्रकार वापरा. ज्यांना छान गाता येईल त्यांनी गावं, नाचता येतं त्यांनी नृत्य करावं. समूहनृत्य, समूहगीत यात अनेकांनी भाग घ्यावा. आपल्यातील उत्तम अभिनेत्याने निवेदकाचे काम करावे. निवेदक प्रत्यक्ष रंगमंचावर असावा. वेगवेगळी वाद्येही शक्यतो मुलांनी वाजवावी आणि एक सर्वांगसुंदर कार्यक्रम सादर करावा.

मराठीची प्राणप्रतिष्ठा करणाऱ्या संत ज्ञानेश्वरांना आणि त्यांच्या अमृतमय साहित्याला प्रणाम करून सादर करीत आहोत एक आगळा वेगळा संगीत नृत्यमय कार्यक्रम

‘संस्कृतीच्या अंगाने फुललेली मराठी कविता !’

ज्ञानगंगेच्या प्रवाहावर पडलेला अंधरूढीचा बांध फोडून आणि भक्तीगंगेचा तिच्याशी संगम घडवून ज्ञानेश्वरांनी मराठी लोकगंगा पुनीत

संस्कृतीच्या अंगाने फुललेली मराठी कविता

(स्नेहसंमेलनासाठी विशेष कार्यक्रम)

केली. ज्ञानेश्वरांनी मराठीचा अभिमान धरला आणि वाढवला. मराठी भाषेने विद्वानांचे विचार व भावना व्यक्त केली. अभंग, ओवी, पोवाडा, लावणी, नवकविता असे विविध साज लेऊन मराठी कविता नटली. तिचे विविध आविष्कार आपल्यासमोर सादर करण्याचा हा एक विनम्र प्रयत्न !

संत ज्ञानेश्वर हा इथला पहिला बंडखोर कवी. आपल्या बंडखोरीने ज्ञानेश्वरांनी मराठीची प्राणप्रतिष्ठा केली. मराठी ओवी अमृतासारखी मोहक ! ज्ञानेश्वर म्हणाले

**माझा मन्हाठाचि बोलु कवतिके।
परि अमृतातेही पैजा जिंके ।
अैसी अक्षरे रसिके मेळवीन ॥**
(गायन)

ज्ञानेश्वरांनी प्रथम आदिरूप गणेशाला वंदन केले. आदिमायेची अनेक रूपं, त्यातील एक शारदेचं ! साक्षात सरस्वती जिभेवर अवतरावी अशा प्रतिभेने त्यांनी शारदेला वंदन केले.

ॐ नमोजी आद्या -----
(नृत्य)

ज्ञानेश्वरांच्या प्रेरणेने महाराष्ट्रातील अवघ्या याती चंद्रभागेच्या वाळवंटात एक झाल्या. नामदेव, गोरा कुंभार, जनाबाई, चोखामेळा आदींची अभंगवाणी येथे बहरली. भागवत धर्माची पताका फडकत ठेवण्यासाठी एका अवतार पुरुषाने चार शतकानंतर संत तुकारामांच्या रूपात जन्म घेतला. पुन्हा एकदा वैष्णवजनांनी चंद्रभागेच्या वाळवंटात खेळ मांडला. आता एका संत तुकारामांचा एक अभंग

खेळ मांडियेला वाळवंटी ---
(अभंग - समूहगान)

**वेदांचा निर्वेद जाहला
ती नाथांची वाणी ।
गाऊनी गेलो पतितांसाठी
अनंतरूपी गाणी ॥**

संत एकनाथांच्या गवळणींनी मधुरा भक्तीचा आविष्कार मराठी भाषेत केला. आता एका एक गवळण,
**वारियाने कुंडल हाले
डोळे मोडित राधा चाले ॥
राधा पाहुन भुलले हरी
बैल दुभवी नंदाघरी ॥
फणस, जंबीर, कर्दळी दाटा**

चाखुनि घेसी पुष्पांमधला तू मधुतर मकरंद । काव्यरसास्वादाचा मजला तसाच भारी छंद ।

हाती घेऊन नारंगी फाटा
हरी पाहुन भुलली चित्ता
राधा घुसळी डेरा रिता ॥
ऐसी आवडी मिनली दोघा
एकरूप झाले अंगा
मन मिळालेसे मना
एका भुलला जनार्दना ॥

(नृत्य)

सर्वसामान्यांच्या भावना व्यक्त करताना एकनाथांनी अनेक रूपकं वापरली. कधी गवळण तर कधी भारुड! विनोदाचा सुरेख वापर एकनाथांनी भारुडात केला.

सासरच्या जाचाला कंटाळलेली सूनबाई भवानीआईला या संसाराच्या जाचातून सुटका करण्यासाठी विनवते. भक्तालाही या संसाराचा कंटाळा येतो व एकांताची ओढ लागते. हे एका भारुडात नाथांनी कित्ती नाट्यमय रित्या मांडलंय ते पाहा.

सत्वर पाव वो मला;
भवानिआई रोडगा वाहिन तुला ।
सासरा माझा गावी गेला ।
तिकडेच खपवी त्याला ।
सासू माझी जाच करते ।
लौकर नेईं गे तिला ।
जाअु माझी फडफड बोलते ।
बोडकी कर ग तिला ॥
नणदेचं कारटं किरकिर करतं ।
खरूज येअु दे त्याला ॥
दादला मारून आहुती देईन ।
मोकळी कर गे मला ॥
अेका जनार्दनी सगळेच जाअु
दे । एकटीच राहु दे मला ॥

भारुड

भक्तीरसामध्ये चिंब भिजवताना संतांनी समाजाच्या दंभावरही अचूक बोट ठेवले. मराठी कवितेने निरनिराळी वळणे घेण्यास सुरुवात केली. एका प्रवाहाचे अनेक प्रवाह झाले. पण ते

पुन्हा एकरूप होण्यासाठीच.
मग काहींनी गोंधळ घातला.
अंबेचा 'उदो' करून शहाणपण
शिकविले. त्या गोंधळातही एक
अनोखा मेळ होता.
आम्ही अंबेचे गोंधळी....

गोंधळी नृत्य

धरतीमाथची कामे करून किंवा स्वराज्यासाठी झगडून दमल्या भागलेल्या मराठी मावळ्याचे मन रिझवायला, त्याच्या जखमांवर फुंकर घालायला कवींची एक वेगळीच कुळी जन्माला आली. मग वाघ्या-मुरळी, सोंगे घेऊन नाचू लागले. छोट्यांना बाळकृष्णाच्या लीला सांगणारा मोरपिसाचा मुगुट घालून येणारा वासुदेव दारोदारी नाचू लागला. पावा वाजवू लागला.

वासुदेवाचं गाणं

आनंदवनाचे स्वप्न पाहाणाऱ्या
रामदासांचा तो धीरगंभीर आवाज---
जय जय रघुवीर समर्थ---
समर्थांच्या सेवका वक्र पाहे ।
असा सर्व भूमंडळी कोण आहे ?
जयाची लिला वर्णिती लोक तीन्ही ।
नुपेक्षी कदा रामदासाभिमानी ॥

श्लोक गायन

हरहर महादेवच्या गर्जना करीत शिवराय महाराष्ट्रात अवतरले । वीरांचे बाहू स्फुरण पावू लागले. डफावर खणखणीत थाप ठोकून, कमरेचा शेला घट्ट कसून, खड्या आवाजात पोवाडे गाणाऱ्या शाहिरींनी, शिपाई गड्यांच्या छात्या फुगवल्या.

पोवाडा

शूर मर्दांच्या वीरश्रीबरोबर शृंगारालाही बहर आला. राम जोशी, होनाजी बाळा, प्रभाकर यांच्यासारखे शाहीर पोवड्याबरोबरच लावणीतही रंगले. त्यांनंतर लावणी मराठी

वाङ्मयात आपले खास स्थान टिकवून राहिली.

पदरावरती जरतारीचा

मोर नाचरा हवा....

आई मला नेसव शालू नवा

लावणी नृत्य

मराठी भाषेचे चार नामवंत कवी मुक्तेश्वर, रघुनाथ, वामनपंडित, मोरोपंत आदींनी मराठी कवितेला भारदस्त साज चढवला.

ओवी मुक्तेशाची, रघुनाथाची

कथा सुधावीचि

मुश्लोक वामनाचा

ऐका केका मयूरपतांची ॥

पुराणांतील आख्याने

काव्यालंकारांनी सजवून, पंडित-कवींनी सामान्य माणसापर्यंत पोहोचवली.

राष्ट्राच्या इतिहासात पारतंत्र्याचा काळ आला. पण मराठी कविता पुन्हा एकदा नवे रूप, नवा आशय, नवे विषय घेऊन फुलारली. पाश्चिमात्य शिक्षण, साहित्य, विचार यांचे संस्कार झालेल्या कवींनी मराठी कवितेचा मुखडाच बदलून टाकला. केशवसुतांच्या तुतारीचा निनाद गगनाला भिडला.

तुतारी - काव्यवाचन

महाराष्ट्राच्या भूमीत मानवतेच्या सरितेकाठी नवे उन्मेष उसळले. साहित्यातही काही नूतन निर्माण झाले. हिरव्या गार गालिच्याची, श्रावण-मासाची, सुंदरतेची गाणी बालकवी गाऊ लागले.

आपल्या अल्प जीवनातच सर्वांच्या जीवाला चटका लावून जाणारे बालकवी खरे मुलांसाठीच. पण मोठ्यानाही त्यांनी फुलवले. निसर्गाचे अनिवार वेड आणि हळवे मन यांचा संगम त्यांच्या 'त्या' फुलराणीत कसा

ख्याल, दादरा, टपी, तुमरी, पोवाडा, लावणी । रवींद्र संगीत, गझल, कवाली, गजन कीर्तन गाणी ।

सहज साधला गेला आहे. 'हरित तृणांच्या मखमालीचे' असले सौंदर्याचा अचूक वेध घेणारे शब्द, माणसाला हरवून न टाकतील तर नवलच ----

फुलराणी कवितेचे वाचन

मराठी कवितेला असंख्य प्रतिभावान कवींनी नवनवी लेणी चढवली. परंतु माणसाच्या मनाला हात घालणारी आणि स्त्रीचं खरंखुरं अंतःकरण मोकळ्या मनाने उघड करणारी बहिणाबाईसारखी निरक्षर कवयित्री अजोडच ! सासरही कसं माहेर बनतं, ही कल्पनाच केवढी रम्य...

योगी आणि सासुरवाशिण

---अभिनय गीत

भावकवितेला नवं रूप चढवलं 'तांब्यानी'. त्यांनी तर स्वतः एक युगच निर्माण केले. रिकाम्या घटातूनसुद्धा मधाचा गोडवा प्रसवणारे आणि त्यातूनच ढळत्या जीवनाचा पैलतीर दाखवणारे तांबे अल्लड कविताही कशी लिहितात पाहा....

तुड्या गळा माड्या गळा

गुंफू मोत्यांच्या माळा

नृत्य

रविकिरण मंडळ हे कवींचं एक आगळं वेगळं संस्थानच होतं. प्रतिष्ठानच म्हणा की ! त्यातले एक बडे कवी म्हणजे विचित्र नाव धारण करणारे 'माधव ज्यूलियन.' सर्वांनाच सर्वात जास्त भावते 'आईचे प्रेम.' मातृप्रेमाच्या या महामंगल स्तोत्राने आठवण येते ती साने गुरूजींच्या 'श्यामच्या आईची'...

प्रेम स्वरूप आई

वात्सल्य सिंधू आई.

- गीत

गोविंदाग्रज, कवी यशवंत, माधव

ज्यूलियन, कवी बी. बापट, विंदा करंदीकर, बोरकर, ग.दि.माडगूळकर, इंदिरा संत, शांता शेळके अशी किती नावे घ्यावीत की ज्यांनी मराठी कवितेत मोलाची भर घातली. वेळाच्या अभावी या सर्वांचा केवळ नामनिर्देश करून मराठी भाषेला ज्यांनी सर्व देशात प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली त्या ज्ञानपीठ पुरस्कार-विजेत्या कुसुमाग्रजांकडे वळूया. सामाजिक विषमतेच्या, अन्यायाच्या विरुद्ध विविध रूपकातून नाट्यपूर्ण, काव्यमय भाषेत आपल्या तीव्र भावना शब्दात पकडल्या (आगगाडी आणि जमीन)

नको ग नको ग आंक्रंदे जमीन

अभिनय गीत

आता कवितेला नवाच साज चढू लागला. बाह्य जगाचा पुसटसाही स्पर्श न झालेली निसर्गाची लेकरं डोंगराच्या कुशीत शंभुमहादेवाची पखरण घेऊन झाडांनाच पैजण बांधतात आणि आभाळ चांदण्यांनी गोंदतात. ही किमया करावी महानोरांनीच. (ऐकूया 'जैत रे जैत' चित्रपटातील हे गीत.)

आम्ही ठाकरं ठाकरं !

नृत्य

यानंतरच्या गीतांचा क्रम पाहून तुम्हाला आश्चर्य वाटले तर ते साहजिकच आहे. आम्ही जरा परत मागे पावलं टाकतोय. देशभक्तांची स्वातंत्र्यनिष्ठा केवढी जाज्वल्य असते. त्यातून त्या देशभक्ताला जर काव्याची प्रतिभा असेल, तर त्याच्या अंतःकरणातून सहजच उतरतात स्वातंत्र्यदेवतेची स्तोत्रं. स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचे 'जयोस्तुते' हे तर स्वतंत्रता देवतेचे चिरंतन स्तोत्र. जिच्यासाठी जगायचं आणि जिच्यासाठीच मरायचं अशी ही देवता. आज किती जणांना

तिचे स्मरण आहे. उत्तम, उन्नत असे जे काही आहे ते विसरून चालले का?

जयोस्तु ते ----

समूहगीत

स्वातंत्र्यदेवतेची जशी उत्कट भक्ती करायची, तसंच जीवनावर अपार प्रेम करायचं हे एका रसवंती कवितेत शिकवलं मंगेश पाडगावकरानी. सर्व ऋतुंचे सर्व सोहळे दाखवत नदीच्या काठाने मित्रजनांसाठी गाणी गात फिरणारा हा रसिक मानव जीवनावर प्रेम करण्यासाठी अनंत मरणे झेलून घेण्याची हिंमत बाळगतो. सावरकरांनी मरणाला जिंकले तर पाडगावकरांनी जगण्याला !

या जन्मावर, या जगण्यावर

शतदा प्रेम करावे...

गीत

साहित्य म्हणजे बदलत्या जनमानसाचे, सामाजिक स्थितीचे प्रतिबिंब.

स्वातंत्र्योत्तर काळात दलितांची वेदना कवितेचे रूप धारण करू लागली. कवी नारायण सुर्वे यांच्या एका आशादायी कवितेने या कार्यक्रमाचा समारोप करूया, हात उंचावून माझी फुले स्वागतास जातील ! त्याक्षणी मी असेन की नसेन कुणास ठाऊक? जेव्हा तारे आप्त म्हणून माझ्या घरी येतील उभा दारी असेन नसेन कुणास ठाऊक ? येणाऱ्या नवरचनेस माझाही सलाम सांगा. ह्याच भव्य क्षणासाठी उभी ह्यात जाळली. काहीजण लोहघण हाती घेऊन उठलो. बंडाव्याची कोटी बीजे याच भूमीत पेरली. ऋतुनो, वाऱ्यांनो, फुलांनो, नाजूक पऱ्यांनो जेव्हा या देशात याल कदाचित मी नसेन आताच तुमच्या हालचाली शब्दात येतात. तेवढ्या दर्शनाने मी पुलकीत पावेन.

काव्यवाचन

सौ. सुषमा हाडप

स्वप्नील, एल.आय.सी.कॉलनी,

सतार, सनई, धुंद बासरी संगीत बहरून येते । मधुर भावना जागृत होऊन गीत अंतरी फुलते ।

सातारा

चला पेटी वाजवूया !

दोन वर्षापूर्वीच्या दिवाळी अंकात, 'चला पेटी वाजवूया' या शीर्षकाखाली आपण एका गीताची स्वरलिपी तुम्ही सगळ्यांनी वाचली असेल. या अंकातही 'प्रबोधिनीत यायचे...' या पद्याचे ध्रुवपद व पहिलं कडवं यांचे स्वरलेखन दिलेले आहे. सगळ्या कडव्यांची चाल

सारखीच आहे. अशा स्वरलेखना-विषयीची सविस्तर माहिती त्या दिवाळी अंकात आहेच. ती तुम्ही पुन्हा एकदा वाचा. स्वरलेखनासाठी वापरलेल्या खुणांचा अर्थ त्या लेखातून आपल्याला समजू शकेल. सध्या तुमच्या शाळांमध्ये स्नेहसंमेलनाचे वारे वाहात असेल. मग त्यातही

वेगळा प्रयोग म्हणून तुम्हाला हे पद्य पेटीवर वाजवता येईल, सुरात समूहाने म्हणता येईल. मग करणार ना हा प्रयत्न ! हे पद्य सलगपणे पुढे देत आहोत.

सौ. कल्याणी केसकर
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे ३०.

प्रबोधिनीत यायचे...

प्रबोधिनीत यायचे समर्थ न्हावया
समर्थ मायभूमिला जगी करावया ॥१॥

खेळ खूप खेळुनी सतेज न्हायचे
रोज नवे ज्ञानदिवे चेतवायचे
सुरेख लेखना, उदंड वाचना
स्फूर्ती घेऊ या,
या यशाकडेच जाऊ या ॥१॥
फूल फूल गुंफुनीच माळ होतसे
थेंब थेंब झेलुनी झरा वाहतसे
मोकळ्या मनी, प्रेम फुलवुनी,
माळा गुंफू या,
या साखळी जोडू या ॥२॥
हातचे न हात हे कधी सुटायचे
बिकट वाट ही तरी पुढेच जायचे
ना रुसायचे, सदा हसायचे,
गीता गाऊ या,
या प्रेरणा घेऊ या ॥३॥
मान मायभूमिची जगात उंचवू
जेथ जाऊ तेथ तेथ विजय मेळवू
जिद्द जागवू, मशाल पेटवू,
ही हाक ऐकून या,
या ज्योत घेऊन या ॥४॥

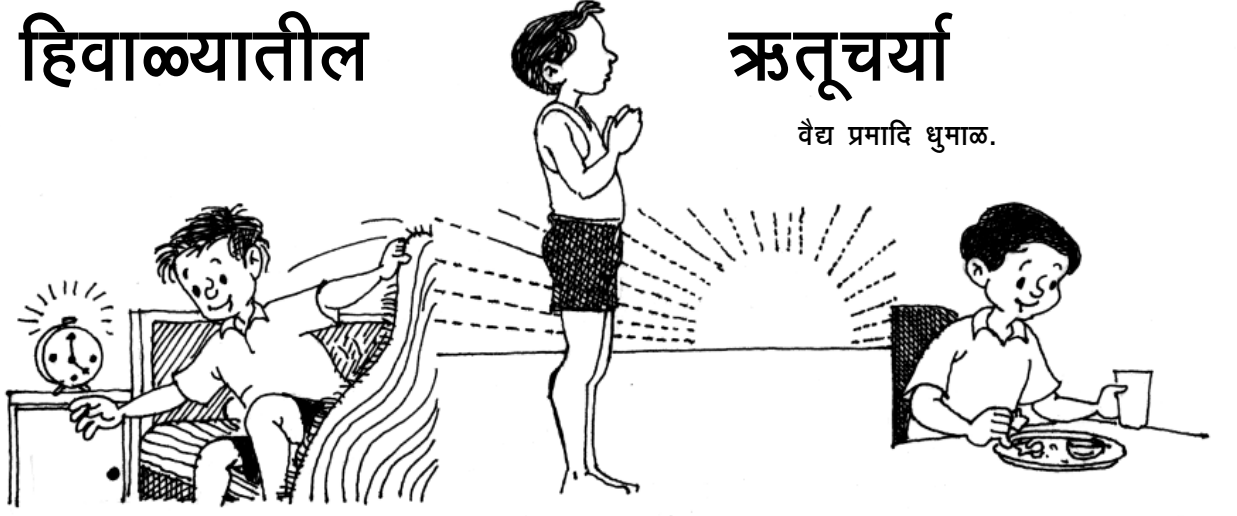
1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
	५	पम	सा	रे	५	रेसा	सा	सा	सा	रे	ग	म	५	५	म
बो	५	धिनी	त	या	५	यचे	स	म	र्थ	व्हा	व	या	५	५	स
प	प	प	प	ध	५	पम	प	ध	५	पध	प	म	५	५	५
म	र्थ	मा	य	भू	५	मिला	ज	गी	५	करा	व	या	५	५	५
म	प	म	सा	रे	५	रेसा	सा	सा	सा	रे	ग	म	५	५	५
खे	ळ	खू	प	रवे	५	ळुनी	स	ते	ज	व्हा	य	च	५	५	५
प	प	प	प	ध	प	म	प	ध	प	ध	प	म	५	५	म
रो	ज	न	वे	ज्ञा	न	दि	वे	चे	त	वा	य	चे	५	५	सु
म	म	नी	नी	नी	५	५	नी	म	म	सां	सां	सां	५	५	५
रे	ख	ले	ख	ना	५	५	उ	दं	ड	वा	च	ना	५	५	५
सां	५	नी	५	ध	५	प	५	म	५	५	५	५	५	५	५
स्फू	५	तीं	५	घे	५	ऊ	५	या	५	५	५	५	५	५	५
प	प	म	म	ग	ग	रे	ग	म	५	५	५	५	५	५	५
या	य	शा	क	डे	च	जा	ऊ	या	५	५	५	५	५	५	५

प्रबोधनाचे गीत आज हे मुक्त स्वरांनी गाऊ । पिढ्या पिढ्यांची दृढ चाकोरी, ओलांडुनिया जाऊ ॥

हिवाळ्यातील

ऋतूचर्या

वैद्य प्रमादि धुमाळ.

मित्रांनो, हिवाळ्यातील सुट्टीची मौजमाजा संपवून तुम्ही नुकतीच शाळेच्या अभ्यासाला सुरुवात केली असणार. शाळेच्या दुसऱ्या सत्रातील अभ्यासाने, वार्षिक स्नेहसंमेलनाने, विविध हिवाळी स्पर्धांनी वातावरण रंगून गेले असणार. त्याचबरोबर वातावरणातील थंडीने ऋतुबदलाची चाहूल लागली असेल. या बदलत्या वातावरणाशी जुळवून घेण्यास तुम्ही सुरुवात केली असेल तुमच्यापैकी काही मित्रांना सकाळी लवकर थंडीचा सामना करत, शाळेत जावे लागत असणार, नाखुशीने आईने घालायला लावलेला स्वेटर, कानटोपी, हातमोजे... इ. कपडे घालावे लागत असणार. म्हणूनच कदाचित वर्षातून चार महिने येणाऱ्या हिवाळ्याचा तुमच्यापैकी काही मित्रांना राग वाटत असेल. परंतु तुम्हाला माहीत आहे का ? या हिवाळी वातावरणाशी योग्य आहार- विहार इ. बाबीत जुळवून घेतल्यास, आरोग्य दृष्टीकोनातून हिवाळ्यासारखा सर्वोत्तम ऋतू नाही. या हिवाळ्यातील

वातावरणाबाबत थोडक्यात असे म्हणता येईल.

**वर्षामधला ऋतू हाच खरा ।
चौमासाला आता विसरा ॥
मुसळधार पाऊसही सरला ।
उन्हाळ्यातला ना इथे उकाडा ॥
स्वास्थ्यचे आरोग्यधन लेवून ।
नव्या जोमाने आला हा हिवाळा ॥**

हिवाळ्यात आपले आरोग्य अधिक निरोगी असते. निसर्गतःच या काळात बल प्राप्त झाल्याने, अनेक कार्यांमध्ये उत्साह दिसून येतो. आपली शारीरिक वाढ या काळात उत्तमप्रकारे होत असते. योग्य संतुलित आहार, शक्तीनुसार केलेला व्यायाम याद्वारे निसर्गाकडून मिळालेले हे बल भविष्यातील शारीरिक व मानसिक जडणघडण होण्यास उपयुक्त ठरते. म्हणूनच हजारो वर्षांचा वारसा असणाऱ्या 'आयुर्वेद' शास्त्राने या काळास 'विसर्गकाळ' असे संबोधले आहे.

हिवाळ्यातील दिनचर्या

'सकाळी लवकर उठावे' ही खरी आपली संस्कृती आहे. पूर्वी ऋषींमुनी

ब्राह्ममुहूर्तावर (सुर्योदयापूर्वी २ तास अगोदर) उठून विविध मंत्रांचे पठण करत. कारण प्रातःकाळ हा कोणत्याही गोष्टीचे ग्रहण करण्यास योग्य काळ आहे. रात्रीच्या झोपेनंतर आपली सर्व दमलेली इंद्रिये उल्लसित होतात. त्यामुळे नवीन विषय चटकन ग्रहण केला जातो. परंतु सध्याच्या दूरचित्रवाणीच्या युगात, नेमकं याउलट चित्र दिसून येतं. रात्री उशीरापर्यंत दूरचित्रवाणी संचासमोर बसलेली मुले, हा अनेक पालकांच्या चिंतेचा विषय बनला आहे. प्रातःकाळी लवकर उठून उत्साहात आपला दिनक्रम सुरू करणे हे उत्तम आरोग्याचे प्रतीक मानले जाते. 'लवकर निजावे लवकर उठावे' अशा प्रकारची उक्ती आपल्या घरातील ज्येष्ठांकडून अनेकवेळा ऐकविली जाते. म्हणूनच थंडीची तमा न बाळगता आपला दिनक्रम शक्य तेवढ्या लवकर प्रारंभ करा.

हिवाळ्यात रात्र मोठी असते. त्यामुळे सकाळी उठताच भूक लागते. अशावेळी दूध, तूप इ. स्निग्ध घटकांपासून तयार केलेले विविध

झाडापानात थंडीचा किती छान गोडवा । स्पर्श उन्हाचा टळूच होता वाटे मधुर गारवा ।

पदार्थ, सकाळी आहारात ठेवावेत. त्याचबरोबर बदामाचा शिरा, खारीक, डिक, अहाळीव, सुंठ, तूप, ंगूळ यापासून केलेले लाडू इ. पौष्टिक पदार्थ सकाळी घ्यावेत. हे पदार्थ पचण्यास जड व गुणधर्माने उष्ण असतात. हिवाळ्यात अशा पदार्थांचे सेवन केल्याने उत्तम मांस धातू तयार होऊन शरीर सुदृढ व बळकट होण्यास मदत होते. याच बरोबर सफरचंद, केळी, चिक्कू, डालिंब इ.मुळे व दोडका, पडवळ, वांगी, मुळा, विविध हिरव्या पालेभाज्या इ. पदार्थ आपल्या संतुलित आहारात असणे अत्यंत आवश्यक असते. च्यवनप्राश, शतावरी कल्प, तूपातला पेठा इ. औषधी गुणयुक्त पदार्थांचे उत्तम आरोग्यासाठी सकाळी नियमित सेवन करावे. आवश्यकतेनुसार वैद्यकीय सल्ला घ्यावा. अनेकवेळा एकसुरी अथवा एकाच प्रकारच्या आहारीय घटकांचे सेवन अनेक मुलांमध्ये दिसून येते. यातही 'स्नॅक्स फूड'चा भरणा अधिक दिसून येतो. मसाला डोसा, उत्तपा, वडापाव इ. चटकदार आहारीय घटक घेण्यास हरकत नाही. परंतु त्यांचा अतिरेक आहारात असू नये. हा काळ उत्तम पचनशक्तीचा असतो. त्यामुळे 'भरपूर पौष्टिक आहार घ्या, आपल्या शक्तीनुसार भरपूर व्यायाम करा व चांगली तब्येत कमवा' हे या ऋतूचे वैशिष्ट्य आहे. काही गोष्टी कटाक्षाने आहारात ठेवा असे सांगतानाच, आईस्क्रीम, शीतपेये, मिल्कशेक यांचा कटाक्षाने त्याग करा. कारण हिवाळ्यात या पदार्थांचे सेवन म्हणजे रोगांना आमंत्रण असते. यांच्या सेवनाने प्रामुख्याने श्वसनमार्गाशी

संबंधित सर्दी, खोकला, दमा इ. रोग व त्यांच्या अनुषंगाने होणारे थंडीताप, डोकेदुखी, चक्कर येणे, भूक मंदावणे यासारखे त्रासदायक विकार संभवतात. अशावेळी त्या गोष्टींचा त्याग करणे, ऊबदार कपडे वापरणे, सुंठ, वेखंडाची वाफ घेणे, 'हॉट वॉटर बॅग', सुती कपड्यांच्या साहाय्याने छाती, पाठ, कपाळ शोकणे इ. उपचार उपयुक्त ठरतात. परंतु रोग निर्माण झाल्यानंतर उपचार करण्यापेक्षा, रोग उद्भवू नये म्हणून काळजी घेणे अधिक श्रेयस्कर असते.

व्यायाम

हिवाळा हा व्यायामास अत्यंत योग्य काळ आहे. किरकोळ शरीरयष्टी असणाऱ्या मित्रांना हा ऋतू म्हणजे आपली शरीर प्रकृती उत्तम करण्याची नामी संधी आहे. आजच्या स्पर्धेच्या युगात शिक्षण क्षेत्रातील, समाजातील विविध आव्हाने पेलण्यासाठी तुम्ही शारीरिकदृष्ट्या तंदुरुस्त असणे आवश्यक आहे.

सूर्यनमस्कार, बैठका तसेच विविध कवायतींचे प्रकार, याद्वारे नियमित व्यायाम करा. तुमच्या शारीरिक शक्तीनुसार योग्य व्यायाम प्रकार निवडा, तुम्ही झेपेल एवढाच व्यायाम तुमच्या ताई-दादांच्या सल्ल्याने करा व प्रयत्नपूर्वक तो नियमित करा. व्यायाम करताना छाती, कपाळ, पाठ याठिकाणी घाम येण्यास सुरुवात होणे, हे तुमच्या शक्ती एवढा पुरेसा व्यायाम झाला आहे याचे ते निदर्शक आहे, अतिरेकी व अनियमित व्यायाम टाळा. त्याने फायद्यापेक्षा तोटेच अधिक होतात. तुमच्या आवडीचे

मैदानी खेळ हिवाळ्यात भरपूर खेळा. त्यामुळे उत्तम भूक लागते व कोणत्याही भूक वाढविण्यासाठी औषधांची गरज भासणार नाही.

अभ्यंग/तेलाने मॉलीश करणे तुमच्या शारीरिक शक्तीच्या वाढीसाठी जसा योग्य पोषक आहार आवश्यक असतो तसेच 'अभ्यंग करणे' देखिल महत्त्वाचे असते. अभ्यंगाने स्नायूंची शक्ती वाढते, त्वचा स्निग्ध, नितळ व सतेज बनते. थंडीमध्ये त्वचा कोरडी पडणे, ओठ फुटणे इ. तक्रारी जाणवतात. त्या नियमित अभ्यंगाने कमी हातात. अभ्यंग हा रिकाम्या पोटी व शक्यतो प्रातःकाळी करावा. अभ्यंगासाठी तिळाचे तेल अथवा खोबरेल तेल वापरावे. सकाळी व्यायामानंतर अभ्यंग केल्यास व्यायामाने आलेला थकवा दूर होतो. संपूर्ण दिवसभर शरीर कार्यक्षम राहाते.

मित्रांनो, योग्य व्यायाम व आहार घेऊन या हिवाळ्याचा पूरेपूर फायदा घ्या व तुम्ही अनुभवलेले फायदे लिहून आम्हाला जरूर कळवा.

वैद्य प्रमोद धुमाळ.

१०/ब, उर्मिला सोसायटी,
धनकवडी, पुणे ४३

शिशिर ऋतुचा तीव्र कडाका पडलेला बाहेरी । दुर्लभधुनी अवयव लवही काढवे न बाहेरी ॥

“बाबा, विश्व केवढे मोठे असेल?” – मिनूने बाबांना विचारले. बाबा म्हणाले, “आपले डोळे कमी पडतात ते बघायला. अगं, आपलं आयुष्यही कमी पडतं. आपण या विश्वात बिंदूएवढे छोटे आहोत. आपण हे विश्व जितके पाहू तितके ते आपल्याला अधिक उलगडत जाईल.”

मग मिनूला आकाशगंगा बघायचा छंद लागला. आकाशातल्या नक्षत्रांनी-चांदण्यांनी तिला आपल्यापाशीचा प्रकाश दिला. नभाने रंग-गंध दिले.... मिनूच्या अनुभवात आपणही सामील होऊया.

मिन् रोज आमच्या घराच्या गच्चीवर जायची. आकाशाकडे टक लावून बघायची. तिला आकाश भारी आवडे. आकाशात किती रंग लपले आहेत ? एवढ्या रंगांची पेटी आकाशात कशी असेल ? असे प्रश्न तिला पडायचे. मिन् आकाशातल्या रंगीबेरंगी ढगांना वाचायची. तांबूससर रंगावर सोनेरी कड तिला बघून हसायची तर कधी ती वेगाने जाणारे ढग व्हायची नि त्या ढगांबरोबर धावत सुटायची. गच्चीच्या टोकाला तिचे हात लागत. तिच्या लक्षात येई. आपण गच्चीवर आहोत. ढग कितीतरी पुढे गेला आहे. मिनूला वाटे; आपण ढग झालो तर - नुकत्याच झालेल्या वर्षा सहलीत मिन् पळसदरीत उतरली. ढग दरीत अलगद उतरलेले होते. काही आळसावलेले काही पानांवर विसावलेले तर काही दऱ्यांना आपल्या जवळचे शुद्ध पाणी वाटत पुढे जाणारे.

या गंगेमधि गगन वितळले

यशवंत पाठक

ती ढगाला धरायला गेली. तो तिचा पाय निसटला. आईने तिला धरले. ती आईला रागावून म्हणाली; “तू मला धरलंस कशाला ? ढग माझ्या हातातनं निसटला ना ! का असं केलंस गऱऱ आई ?”

“तुझा पाय निसटला असता तर ?” आई म्हणाली. मिन् आईला म्हणाली; “ढगानं उचललं असतं मला -” “अहाहा ! वेडाबाई ! ढगाला जर असं सावरता आलं असतं ना ! तर सगळे ढगाच्या विमानात बसून गावोगाव हिंडले असते.” आई म्हणाली.

“तुला माहीत आहे का ?” मिन्ने प्रश्न केला.

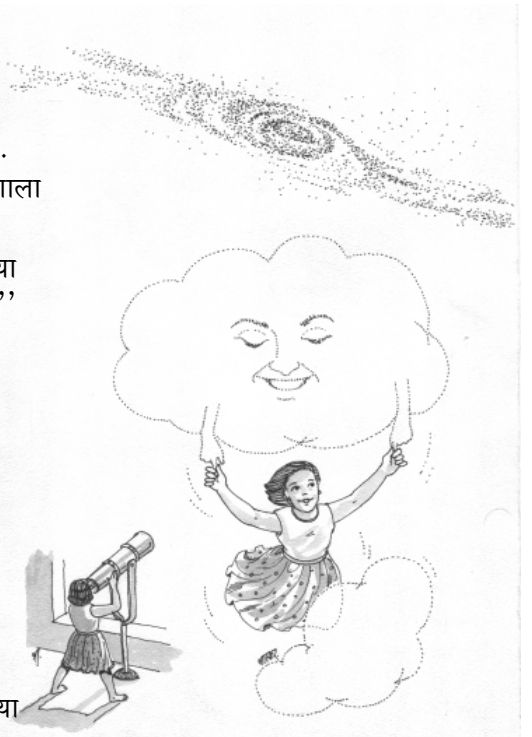
“काय ग ?” आईने विचारले.

“ढगात नक्षत्रं असतात. चांदण्या असतात. मला ढगाला विचारायचं होतं; आमच्या गावात जशी गंगा तशी तुझ्या आकाशात गंगा आहे का ?” मिन् म्हणाली.

“हो मग. तुला नाही माहीत ? आकाशात आकाशगंगा आहे.” आई म्हणाली.

“किती मजा ना ! आकाशगंगेत चांदण्या मनमुराद डुंबत असतील. त्यांना आई-बाबा म्हणत नसतील; ‘आता पुरे हं.’ त्या

एकमेकांच्या अंगावर खूप खूप पाणी उडवत असतील. त्या पाण्यात लपाछपी खेळत असणार. नक्षत्रांवर राज्य करत असणार. निरभ्र आकाशात तर त्या आणखी मोकट सुटणार. नाहीतर चंद्र असला की त्यांच्यावर डाफरणार. त्या चंद्रावरही पाणी फेकायला कमी करत नसतील. चंद्र खदाखदा हसतो. किरणे पाण्यात जातात. दुधाळ रंगाचा पट्टा तयार होतो. ती चंद्राची ‘दूधगंगा’ असते तर नक्षत्रांची आकाशगंगा असते. ही आकाशगंगा म्हणजे स्वर्गावर चढण्याची शिडी असते.” तिची आज्ञा

लखलखणारे हे तारांगण झुकून खाली येईल पळभर तुझियासाठी, स्वलोकीचा कल्पतरुही या मातीतून रुजून येईल तुझियासाठी.

‘यापुढे यशाकडे अखंड झेप घ्यायची.’

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

नेहमी तिला एक गोष्ट सांगे-वामन तिसरे पाऊल टाकायला लागला तो पृथ्वीवर त्याचे पाऊल मोठे मोठे व्हायला लागले. पाय पुरेनासे झाले. म्हणून या बटु वामनाचा पृथ्वीएवढा पाय एका अंड्याला लागला. अंडे फुटले. त्यातून आकाशगंगा निघाली. आजीच्या या वाक्यावर मिनू मोठ्याने हसे.

एक दिवस मिनूच्या बाबांनी दुर्बिण आणली. ती विशिष्ट कोनात लावली. मिनूला हाक मारली. बाबा म्हणाले, “ही बघ आकाशगंगा ! हा पट्टा बघ बेटाऽऽ हा. अस्सा... नीट बघ जरा. हा पट्टा उत्तर ध्रुवाच्या ३०० जवळून जातो. याची जास्तीतजास्त रुंदी अंदाजे ४५० तर कमीतकमी रुंदी अंदाजे ५० आहे. खगोलाच्या उत्तर गोलार्धात हा पट्टा शृंगाश्र्व(मोनोसेराॅस), मिथुन(जेमिनी), वृषभ(टॉरस), सारथी(ऑरिगा) ययाती(पर्सियस), शर्मिष्ठा (कॅसिओपिया), सरठ(लॅसर्टा), हंस (सिग्नस), जंबुक (व्हस्पेक्युला), शर (सॅजिट्टा), गरुड (अॅक्विला) या तारकासमूहातून जातो. दक्षिण गोलार्धात धनु (सॅजिटॅरियस) रेखाटणी (नॉर्मा), पीठ (ऑरा), नरतुरंग (सेंटॉरस), त्रिशंकू (क्रक्स), नौका(कॅरिना), नौकाशीर्ष (व्हेला) इ. या तारकासमूहातून जातो. आर्द्रा व ब्रह्महृदय हे मोठे तारे आकाशगंगेच्या काठावर आहेत. पण हा असा दुधाळ पट्टा बघ ना ! आणखी नीट-नीट बघ ! यात हंस, श्रवण, मित्र व मित्रक हे मोठे तारे बघ. त्रिशंकू हा तारकासमूह आकाशगंगेच्या पट्ट्यात दिसतो...”

मिनू आकाशगंगा बघण्यात गुंगली.

तिला ताई ‘बाजूला हो’, ‘बाजूला हो’ असं खूप वेळा म्हणाली. पण ती दुर्बिणीला चिकटली. ती तिला चापटी मारायची नि म्हणायची, “ए ताईऽऽ थांब ना. आधी मी बघते. मी लहान ना ! मग मी आधी बघणार ! नि मग तुला सांगते. एऽऽ थांब ना !” असे म्हणत मिनू ओरडली, “एऽऽ ताईऽऽ आकाशगंगेच्या दक्षिण भागात ताऱ्यांचा बाजार भरला आहे.”

थोड्या वेळाने मिनूच्या डोळ्याला पाणी आले. तिने दुर्बिण सोडली. तेवढ्यात ताईने दुर्बिण घेतली. फिरता फिरता मिनू बाबांना म्हणाली;

“आकाशगंगा कशी तयार झाली असेल?”

बाबा तिच्याबरोबर फिरता फिरता म्हणाले, “पृथ्वी ही सूर्यकुलाचा घटक आहे. अनेक ग्रह-उपग्रह मिळून सूर्यघर झाले आहे. सूर्यासारख्या असंख्य ताऱ्यांचा समूह म्हणजे आकाशगंगा. आपणही आकाशगंगेत राहातो. आपण रात्री तारे बघतो, ते सारे आकाशगंगेत असतात, पण पट्टा जिथे दिसतो त्या बाजूला तारे दाट वस्तीत राहातात. आपण फार तर दुर्बिणीतून पाच हजार तारे पाहू शकतो. पण त्यापेक्षाही आकाशगंगेत शंभर अब्ज तारे असावेत, असे शास्त्रज्ञांना वाटते.

गॅलिलिओ या प्रख्यात शास्त्रज्ञाने सर्वप्रथम दुर्बिणीतून आकाशगंगा इ.स.१६१० मध्ये पाहिली. अठराव्या शतकाच्या शेवटी विल्यम हर्शेल व त्यांचा मुलगा जॉन हर्शेल या पितापुत्रांनी आकाशगंगेतले काही तारे मोजले. १९२० च्या सुमारास कापटाइनने काही तारे नोंदविले. शॅप्लीने या काळात आकाशगंगेचे

स्वरूप स्पष्ट केले. आकाशगंगा ही अनेक खगोलशास्त्रज्ञांना खुणावू लागली. तिच्या मध्य भागाला ‘गांगेय प्रतल’ असे नाव मिळाले. याच्या उत्तर बाजूला पन्नास प्रकाशवर्षे अंतरावर सूर्य आहे. हे गांगेय प्रतल ज्या ठिकाणी खगोलाला छेदते त्याला ‘गांगेय विषुववृत्त’ म्हणतात. याला दोन गांगेय ध्रुव असतात.

उत्तर गांगेय ध्रुव, अरुंधती केश या समूहात आणि दक्षिण गांगेय ध्रुव शिल्पागार या समूहात असतो. विशिष्ट ताऱ्यापासून गांगेय विषुववृत्तावर टाकलेले असते. यातले बृहदवृत्तीय लंबांतर म्हणजे ‘गांगेय शर’ होय. गांगेय विषुववृत्त आणि खगोलीय विषुववृत्त ज्या ठिकाणी ६२० कोन करून छेदतात, त्या बिंदूपासून विषुवांश ज्या बाजूला मोजतात; त्याच बाजूकडे गांगेय विषुववृत्तावर मोजलेले अंतर याला ‘गांगेय भोग’ म्हणत. पण आंतरराष्ट्रीय ठरावानुसार गांगेय विषुवांश आकाशगंगेच्या केंद्र दिशेपासून मोजतात.

आकाशगंगा ही अथांग आहे. त्यातले तारे एकमेकांशी खेळत असतात. त्यांची भांडणे होतात. त्यांच्यात कुरबुरी चालतात. सूर्य-चंद्र यांना सांभाळून घेतात. सूर्याने आकाशगंगेची दर सेकंदास २५० कि.मी. या वेगाने फेरी केली तर सूर्याला पंचवीस कोटी वर्षे लागतील. आकाशगंगेचा अभ्यास मॉर्गन व त्याच्या सहकाऱ्यांनी केला. त्यानंतर व्हान डी हूल्स्ट, म्यूलर, ऊर्ट, कार या शास्त्रज्ञांनी आकाशगंगेच्या अभ्यासात विशेष रस दाखविला. रेडिओ निरीक्षणाच्या आधारे आकाशगंगेच्या

आकाशात हरवून जाता, झुंजुंजुं झालं, गगनातलं चांदणं आज अंगणात आलं.

होऊ या सभासद ‘छात्र प्रबोधन’चे, रुजवू या बीज मनी राष्ट्र-सेवेचे !

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

चक्रभुजांचा एक नकाशा तयार केला. या साऱ्या अभ्यासावरून हबल यांच्या वर्गीकरणानुसार डल या आकाराची ही आकाशगंगा आहे, असे सिद्ध केले.

अलीकडेही आकाशगंगेवर अधिक संशोधन चालू आहे. आकाशगंगेतील द्रव्यांचे वस्तुमान ३१०४४ ग्रॅ. म्हणजे सूर्याच्या १६१०१० पट आहे. आंतरतारकीय द्रव्य व इतर घटकांसह तिची सरासरी घनता दर सें.मी. ला ७१०-२४ ग्रॅ. आहे. आपण आकाशगंगा आजही पाहू शकतो. आता तर अनेक ठिकाणी मोठमोठ्या दुर्बिणी आहेत. त्याद्वारा आकाशगंगा आनंदाने पाहू शकतो.” हे सारे ऐकल्यावर, बघितल्यावर मिनू बाबांना म्हणाली,

“बाबाSS- विश्व केवढे मोठं असेल -”

“अगं, मोठं म्हणजे - आपले डोळे कमी पडतात ते बघायला. कदाचित आपले आयुष्यही कमी पडते.” बाबा म्हणाले.

विश्वाचा पसारा अमर्याद आहे. त्याच्यात घडणाऱ्या घडामोडी आपल्यापर्यंत फार कमी येतात. आपण या विश्वात बिंदूएवढे छोटे आहोत. आपण जितके पाहू तितके हे विश्व आपल्याला अधिक उलगडत जाईल. नको त्या गचाळ मालिका बघण्यापेक्षा, आकाशगंगेत मनाने पोहायला आपल्याला नक्कीच आवडेल. आपण खगोलाचा जितका अभ्यास करू तितका आपल्या बुद्धीचा आवाका वाढतो. यातून अभ्यासाची ऊर्जा मिळते. मनाला अज्ञात विश्व धुंडाळण्याची नवी ओढ लागते. विशेष

म्हणजे आकाशाच्या अभ्यासाने आपण अधिकच निर्भय बनतो. मनातली भुते पार कुठच्या कुठे पळून जातात. दूरदूरच्या काळ्याशार सावल्यांना आपण कधीही घाबरत नाही. अमावास्या आली की मनात काहीतरी अशुभ जन्माला येते. पण अमावास्येचे आकाश पाहा तर खरं. अमावास्येला ताऱ्यांची आणि नक्षत्रांची जत्राच भरते. इतक्या चांदण्या आकाशभर पसरलेल्या असतात की अमावास्याही किती देखणी असते हे समजते. कोणत्याही चांगल्या कामाची सुरुवात करायला अमावास्या कधीही आडवी येत नाही. आपल्या मनातली दुर्बलता आडवी येते. आकाशगंगेकडे बघितले की दुर्बलता संपून जाते.

दुर्बिणीमुळे आकाशगंगा बघायचा छंद मिनूला जडला. ती ताऱ्यांची पुस्तके वाचू लागली. तिची काही खगोल निरीक्षणे ती वहीत टिपू लागली. आकाशातल्या नक्षत्रांनी तिच्या मनातला अंधार घालवला. विखुरलेल्या चांदण्यांनी तिला आपल्यापाशीचा तेजस्वी प्रकाश दिला. नभाने रंग आणि गंध तिला हवे तितके दिले. आभाळ तिला फार फार आवडू लागले. ती आकाशाची चित्रे जमवू लागली. या चित्रांचा तिने संग्रह केला. तो आपल्या सरांना दाखविला. सरांनी तिच्या पाठीवर शाबासकी दिली. तिला पेढा दिला. ती सरांना म्हणाली;

“सर, चित्रं जमवली तर पेढा- मग आकाशगंगेवर लेख लिहिला तर---

”

“पुरणपोळी-”सर हसून म्हणाले. मिनू म्हणाली, “मला पुरणपोळी आवडते हे तुम्हाला कसं कळलं ?”

“आकाशगंगेनं सांगितलं आम्हाला.” सर म्हणाले.

“आकाशगंगेला हेही ज्ञान आहे?” मिनूने गंभीरपणाला आव आणत विचारलं.

“हो तर--” सर हसून म्हणाले. मिनूही हसली.

मिनू दहावीत गेली. तिला मराठीच्या पुस्तकात, बाळ सीताराम मर्ढेकरांची कविता भेटली. ती वाचू लागली. पुन्हा पुन्हा म्हणू लागली, या गंगेमधि गगन वितळले शुभाशुभाचा फिटे किनारा, अर्ध्या हाकेवरी उतरला बुद्धगयेचा पिवळा वारा.....

मिनू ‘या गंगेमधि गगन वितळले’ ही ओळ सारखी घोळून घोळून म्हणू लागली. बाबांना म्हणाली, “ही ओळ मनात ठसलीच. किती छान आहे या गंगेत गगन वितळलं. आकाशगंगेत मन वितळलं. असं म्हटलं तर...

‘नभगंगेमधि मनचि वितळले । मनामनांचे झाले मीलन ।’

....आणि म्हणता म्हणता मिनूने कविताही लिहिली. मिनू आकाशगंगेवर लिहू लागली. बोलू लागली. मिनूला या अभ्यासामुळे इतर विषयांचा अभ्यास करायला हुरूप आला. तिच्या मनात आले- आपण आभाळाएवढा अभ्यास केला पाहिजे! तसा मुलांनो, तुम्हीही कराल ना ? मग लगेच तयारीला लागला.

डॉ. यशवंत पाठक

“मनोरथ” सप्तशृंगी हौसिंग सो.

प्रोफेसर कॉलनी,

मनमाड ४२३ १०४

चित्रकार - भास्कर सगर

नक्षत्रांचे दीप उजळले, अवनिवर अवकाश उतरले, अशा घडीला दाही दशदिश मंगलमय झाले.

आळसास देऊ फाटा, महत्त्व जाणू कष्टाचे, छात्र प्रबोधन घेऊन हाती, भविष्य घडवू देशाचे.

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

रोजच्या आचरणात 'स्वदेशी' -लेख १

दीपावली विशेषांकात ज्ञान प्रबोधिनीचे संचालक, डॉ. गिरीश बापट यांचा 'स्वदेशी, तात्पुरती आणि नेहमीची' हा लेख आपण सर्वांनी वाचला असेलच. त्यातून 'स्वदेशी'च्या संकल्पनेविषयी आपण माहिती करून घेतली. या लेखमालेतून भाषा, अभिव्यक्ती, आहार, विहार, इतिहास, कला, संगीत, कालगणना, पूजापद्धती इ. मधील स्वदेशी या विषयांवर स्वतंत्रपणे एकेक लेख देत आहोत. त्यातील 'आपली आहारपद्धती' हा पहिला लेख ! लेखातील विचार आत्मसात करून ते हळूहळू आचरणात आणायला शिकूया. स्वदेशीचा विचार आचारातून आत्मसात करूया. याबाबत तुमचा काही स्वतंत्र विचार असल्यास अवश्य कळवा.

'अमित, चल बरं जेवायला !' आईने हाक मारली. अमित दूरदर्शनवर एक चित्रपट पाहाण्यात मग्न ! अगदी चित्तथरारक दृश्य ! नायक, खलनायक यांच्यातील मारामारी रंगात आलेली. 'ए आई, माझं ताट वाढून दे ना, मी इथेच जेवतो.' आईने कुरकुरत का होईना; जेवणं उरकावीत म्हणून अमितचं ताट वाढून दिलं. डोळे दूरदर्शनकडे, समोरची मारामारी पाहाताना मन उत्तेजित झालेलं, एकीकडे चमच्याने घास तोंडात कोंबणं ! परिणाम अमितला जबरदस्त ठसका लागला. जीव घाबराघुबरा झाला. हे सर्व दृश्य अलिप्तपणे पाहणाऱ्या आजोबांना राहवलं नाही. 'अरे अमित दोन वेळा जेवायचं ते शांत, स्वस्थ चित्तानं, सर्वांबरोबर एकत्र बसून जेवावं रे ! दूरदर्शन काय आहेच चोवीस तास चालू.

आपली आहारपद्धती

मन स्वस्थ असलं की जेवणही गोड लागतं.' अमितला क्षणभर राग आला. पण मन थोडं ओशाळलंच. गेलं . १५ दिवस तो गावाहून आलेल्या आजोबांची दिनचर्या पाहात होता. आजोबांचं वय ८४ वर्षे पण प्रकृती कशी छान, निरोगी ! सकाळी एकदा चहा, नंतर मध्ये कप भर दूध आणि दोन वेळच्या जेवणात मिताहार ! भात, भाजी, पोळी, कोशिंबीर, आमटी असं साधंसंच जेवण त्यांना लागायचं ! जमिनीवर पाटावर बसून सुरुवातीला 'वदनी कवळ' मंत्र म्हणून, अन्नाला नमस्कार करून, पानाच्या भोवती पाणी फिरवून, दोन घास बाजूला ठेवायचे व शांतपणे जेवायचे. पानातील सर्व पदार्थ संपवायचे व ताट कसं अगदी स्वच्छ करायचे ! अमूक पदार्थ आवडत नाही ही तक्रार कधी त्यांच्या तोंडून यायची नाही की फार आवडलं म्हणून एखादा पदार्थ अतिरेकाने खायचे नाहीत. नाही म्हटलं तरी अमितला हे सगळं नवीनच वाटत होतं - जरी जुन्या पद्धतीचं असलं तरी... आणि मनातून कुठेतरी चांगलंही! आजोबा, तुम्ही पिडझा खाल्लाय? आवडतो तुम्हाला ?, आपण आणू या एकदा '

'हो रे बाबा ! पण तुझ्या पिडझा पेक्षा आईने केलेलं आपलं भाजणीचं थालिपीठ किती चविष्ट आणि पौष्टिक असतं, असा विचार केलायस कधी? का आपलं नवं ते छान ! म्हणून आपण मागे लागायचं !'

'तुमच्या त्या मैद्याच्या पावापेक्षा आपली भाकरी, पोळीही अशीच सकस.

कारण त्यात कोंडा असतो व कोंडायुक्त पीठ हे आरोग्यदृष्ट्या उत्तम असतं. 'चवबदल' म्हणून कधीतरी हे पदार्थ खाणं वेगळं आणि त्याची हाव असणं वेगळं ! तुझ्या जॅम, जेली पेक्षा आजी करते तो गुळांबा खाल्लायस ना गावाला? चविष्ट तर असतोच पण साखरेपेक्षा गूळ प्रकृतीलाही छान ! अरे, आपलीसुद्धा खास अशी आहारपद्धती आहे. केव्हा काय खावं, केव्हा कसं खावं या सर्वांविषयी आपल्या पूर्वजांनी काही संकेत निर्माण केले. त्यामागे काहीतरी विचार नक्कीच आहे. उगीचच पाश्चात्यांचं अंधानुकरण कशासाठी ?'

'आजोबा, आम्ही असा कधी विचारच केलेला नाही. आता हातानं जेवण, उभ्यानं न जेवण यात कसला आलाय विचार ?'

'आहे तर, आपले वाडवडील सांगत आले 'तन्मना भुजिथ' भोजनाकडे लक्ष देऊन ते आत्मसात करावे. आपण यज्ञासारखं पवित्र काम करतो आहोत हे जाणून शांतपणे, प्रसन्नतेने जेवावं. त्यामागे विज्ञानही आहे. पोटातील स्नायू उभ्या स्थितीत काहीसे ताणलेले राहातात. बसून जेवताना त्यांचा ताण कमी होऊन पचनासाठी त्यांची जी हालचाल, घुसळण व्हावी लागते त्यासाठी त्यांना लवचिकता येते. आपलं जेवण म्हणजे यज्ञकर्मच ! अन्नाची आहुती देऊन आपण ते पार पाडीत असतो. हाताने जेवलं तर समाधानही वाटतं. अन्न गार, गरम समजतं. बोटांची हालचालही होते.

आजकाल काटेचमच्यांनी खाण्याचं

मित आहारे संयम राखू ऋतुमानाचे भानही ठेवू, कृतज्ञभावे सदैव सेवू सदा निरोगी प्रसन्न राहू.

धडपडणाऱ्या मुलामुलींना संधी देते छात्र प्रबोधन, शक्ती, युक्ती, बुद्धि मिळते वाचून त्यातील विचारधन.

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

वेड आहे,परंतु स्वच्छतेच्या दृष्टीनेही ते जर स्वच्छ धुतले नसले तर ही पद्धत हानिकारकच ! त्यामुळे ते टाळावंचं.

आपली आहारपद्धती ही सहा रसांनी रूचकर बनलेली आहे. गोड, आंबट, खारट, तिखट, कडू, तुरट अशा चर्वीनी युक्त पदार्थ, षड्रसांचं संगनमत करून भात-भाकरी, वरण, लिंबू, भाजी, मीठ, लोणचं, खीर, अशी तयार होणारी भारतीय थाळी चवदार तर असतेच पण ते पूर्णान्ही!

ऋतुमानाप्रमाणे आहारात बदल करण्यास आयुर्वेद सांगतो. त्यात आपल्या आरोग्याचाच विचार आहे. पावसाळ्यात कांदा-वांगं वर्ज्य करायचं ते देवासाठी नव्हे, आपल्या प्रकृतीसाठी! पावसाळ्यात न पचणाऱ्या या वस्तू त्या चातुर्मासात खाऊ नयेत हे योग्यच आहे. उन्हाळ्यात थंड सरबत प्रकृतीला मानवते. ज्या त्या ऋतुतील, ज्या त्या हवामानात पिकणाऱ्या भाज्या, फळे, कंदमुळे इ. या तेथील लोकांना मानवतात. ज्या मातीत जन्म घेतला त्या मातीतील अन्नधान्य आपल्याला मानवतं तसंच त्या मातीत उत्पन्न झालेले वनस्पतींचे औषधही आपल्याला गुणकारी ठरतं.

‘स्वयंपाक’ म्हणजे ‘स्वतः’ (स्वतः नाही तरी निदान स्वजनांनी) शिजवलेलं अन्न ! त्यामागे स्वच्छतेचा विचार तर आहेच. हॉटेलात चकचकीत प्लेटमध्ये खाताना आत -भटारखाण्यातली स्वच्छता कशी असते हे मी तुला सांगायला नको. पुनःपुनः त्याच तेलात तळलेले पदार्थ आपण चवीचवीने खातो - क्वचित चवबदल म्हणून ठीक रे, पण वारंवार बाहेर खाण्याची सवय वाईटच !

प्रवासात आपण तयार केलेले हलके, पचनाला सुलभ असे खाद्य पदार्थ आपल्याला बरोबर नेता येतीलच ना ! आठवड्यातून एकदा उपवास म्हणजे लंघन करणं किंवा पचनाला हलके असे नियंत्रित अन्न खाणं हे धर्माशी नव्हे तर आपल्या आरोग्याशी निगडित आहे. जेवायला बसल्यावर सर्वांना वाढून होईपर्यंत थांबणं, ‘वदनी कवळ’ हा मंत्र म्हणून कृतज्ञता व्यक्त करूनच सुरुवात करणं यातही एक प्रकारचं संयम शिक्षण आहे. आरोग्य तंत्र आहे. स्वयंपाकाला नावं न ठेवणं यात दुसऱ्याविषयी कृतज्ञता भाव आहे, अन्न न टाकणं यात मनाला वळण लावणं आहे. देशात लाखो लोकांना एक वेळचं खायलाही पुरेसं अन्न मिळत नसताना अन्न टाकणं हा खरं तर देशद्रोहच म्हणावा लागेल.’

‘आजोबा, इतके दिवस मी कधी आपल्या आहाराचा, आहार पद्धतीचा असा विचारच केला नव्हता. तुम्ही एक वेगळीच दृष्टी दिलीत!’ ‘हं, पण नुसतं ऐकून सोडून देऊ नका आचरणातही आणा!’ आजोबा हसत हसत म्हणाले.

प्रा. यशवंत लेले
कांचनबन,सेनापती बापट पथ,
१६७/२, शिवाजीनगर,पुणे १६.

आपली आहारपद्धती

- ❖ पाणी-दूध, अन्न मांडी घालून बसून प्यावे, खावे.उभ्या उभ्या खाऊ नये.
- ❖ दूरदर्शन पाहताना अन्न सेवन करू नये.जेवताना चित्त स्वस्थ, शांत, प्रसन्न असावे.
- ❖ काटे-चमच्यापेक्षा शक्यतो हाताने खावे.
- ❖ या मातीत पिकणारा व त्या त्या ऋतूला सुसंगत असा आहार घ्यावा.
- ❖ मीठ, साखर व मैदा यांच्यापासून तयार केलेल्या पदार्थांचे सेवन कमीत कमी करावे.
- ❖ भोजनापूर्वी भोजनमंत्र म्हणून आपल्यापर्यंत भोजन पोहोचविण्याच्या सर्व व्यक्तींबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करावी.
- ❖ भोजनाशी निगडित भांडी, भोजनाची जागा, भोजननिर्मितीची खोली, भोजनासाठीची साधन सामुग्री, शिधा, भाजी तसेच हात-पाय याबाबत सर्वतोपरी स्वच्छता बाळगावी. उघड्यावरचे, उपाहारगृहातील खाणे टाळावे.
- ❖ शक्यतो स्वतः केलेला, ‘स्व’जनांनी केलेला स्वयंपाक ग्रहण करावा.
- ❖ आठवड्यातून-पंधरवड्यातून एकदा पोटाला विश्रांती मिळावी यासाठी नियंत्रित, हलका आहार घ्यावा, लंघन करावे.(उपवास करावा)
- ❖ कुटुंबातील सर्वांनी शक्यतो एकत्र बसून जेवावे. ताटात अन्न टाकू नये. वाढलेले सर्व खावे.

पारंपरिक भोजन मंत्र तुम्हाला माहीत असेलेच;
परंतु नव्या काळाला अनुसरून कृतज्ञता व्यक्त
करणारा हा नवीन भोजन मंत्र जेवणा
सुरुवात करताना जरूर म्हणा.

भोजन मंत्र

वदनि कवळ घेता नाम घ्या मातृभूचे
सहज स्मरण होते आपुल्या बांधवांचे
कृषिवल कृषिकर्मी राबती दिवस-रात
श्रमिक श्रम करूनी वस्तु या निर्मितात
स्मरण करूनि त्यांचे अन्न सेवा खुशाल
उदरभरण आहे चित्त होण्या विशाल ॥

आरोग्याची वेल जावो, आयुष्याच्या मांडवाला । साधनेने अमुच्या येवो रूप नवे जीवनाला ॥

गाणं म्हणत जगण्यासाठी, फुलासारखं फुलण्यासाठी, हवं ‘छात्र प्रबोधन’ हाती ।

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

रमवणारे..... दमवणारे.. आत्मविश्वास वाढविणारे शिबिर

३१ ऑक्टोबर ते ८ नोव्हेंबर या काळात पुण्यापासून सुमारे ७५ कि.मी. अंतरावरील अत्यंत दुर्गम अशा ग्रामीण भागात केळद व कानंद या गावांच्या माळरानावर ग्रामीण परिचय शिबिरे अत्यंत उत्साहात पार पडली. महाराष्ट्रातील विविध गावांमधून ५९ मुले व ३६ मुली या शिबिरात सहभागी झाल्या होत्या. सकाळी ५.१५ वा. उठून प्रातर्विधी उरकून योगासने, सूर्यनमस्कार, उपासना याने दिवसाला प्रारंभ व्हायचा. गावाच्या वेशीपर्यंत पळत जाऊन नंतर संत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील काही श्लोक म्हणत गावातून प्रभात फेरी निघायची. नंतर खेळ-न्याहारी व तंबूंची स्वच्छता-सजावट करून झाल्यावर परिसरातील साहित्यातून कलाकृती करण्याचे गटकार्य असायचे. त्यानंतर ग्रामीण जीवनाशी निगडित विविध व्याख्याने व प्रश्नोत्तरे असा कार्यक्रम होई. नदीतलं पोहणं, डुंबणं याची मजा काही औरच असायची. दूपारच्या भोजन, विश्रांतीनंतर समूहगानाचे सत्र, विविध विषयांवर गटचर्चा होई. खेळांच्या चुरशीच्या सामन्यांनी संध्याकाळ रंगायची. चित्तथरारक अनुभवकथनात विद्यार्थी भान विसरून जायचे. सर्वांची पथकांमध्ये विभागणी करून त्यांना त्यांची-त्यांची कामे वाटून दिली होती. एक दिवस सर्व विद्यार्थी गावांमध्ये मुक्कामाला गेले होते. शेतातील कामे करणे; गावातील मुलांचे खेळ घेणे; घराघरात जाऊन गावकऱ्यांशी गप्पा गोष्टी करणे; गावामध्ये प्रबोधनपर, मनोरंजनपर कार्यक्रम सादर करणे; काकड आरतीचा अनुभव घेणे इ. गोष्टी त्यांनी गावात केल्या. शेवटचे तीन दिवस मुलांची सहल केळद ते रायगड तर मुलींची सहल कानंद ते राजगड अशी झाली. मुलांनी १५-१६ तास चालून सुमारे ६५ कि.मी. अंतर डोंगरदऱ्यांमधून भटकंती करत पार केले. तर मुलींनी राजगडची चढण मोठ्या जिद्दीने पूर्ण केली.

ही तर फक्त शिबिराची चौकट झाली. शिबिरातलं रमणं, दमणं, मुक्तपणे विहरणं, खऱ्या भारताचं दर्शन घडणं, अनेक अनपेक्षित प्रसंगांना सामोरं जाणं, या सगळ्यातली गंमत प्रत्यक्ष शिबिरात सहभागी झाल्याशिवाय नाही कळायची ! त्यासाठी पुढच्या दिवाळीपर्यंत वाट पाहावी लागणार ! शिबिरात-सहलीत आलेले विविध अनुभव यामध्ये सहभागी झालेल्या सर्वांच्या दीर्घकाळ स्मरणात राहतील, त्याचे साद-पडसाद त्यांच्या वागण्या-बोलण्यातून-विचारांमधून व्यक्त होतील असा विश्वास वाटतो.

निरोप

- ❖ दिवाळी अंकाच्या वितरणाने हिशोब लवकरात लवकर पाठवावेत.
- ❖ शाळा, पुस्तक विक्रेते यांच्याशी संपर्क करून पुस्तक विक्रीसाठी अधिकाधिक प्रयत्न करावे.
- ❖ तुम्हीच संपादक व्हा, ध्वनिफीत निर्मिती स्पर्धा व कोलाज-चित्रस्पर्धा यांमध्ये शाळांच्या माध्यमातून / स्वतंत्रपणे विद्यार्थ्यांचे गट सहभागी होतील यासाठी आवश्यक तो पाठपुरावा करावा.
- ❖ प्रबोधिनी परिचय सहल ५ व ६ जानेवारी रोजी योजली असून त्याचा खर्च रु.२२५/- असणार आहे. आपल्या येथील अधिकाधिक सदस्यांना याची माहिती देऊन सहलीमध्ये सहभागी होण्यास सुचवावे.

गावोगावचे कार्यक्रम

- ❖ **रसायनी** - दिवाळीच्या सुट्टीत व नंतर उंबरखिंडीमध्ये १५-२० कि.मी. अंतर चालत जाऊन केलेली सहल व रायगड प्रदक्षिणा सहल अशा २ अत्यंत उत्साह-साहसवर्धक सहली झाल्या. त्यामध्ये ४० विद्यार्थी व १०-१२ पालकांनी भाग घेतला. नियमित साप्ताहिक विकासिकांचे कार्यक्रम चालूच आहेत.
- ❖ **बोरीवली** - दिवाळीच्या सुट्टीत एक दिवसाची निसर्गसहल व ३ दिवसांचे आत्मविश्वास शिबिर मोठ्या उत्साहात पार पडले. सुमारे ५० मुले-मुली यामध्ये सहभागी झाल्या होत्या. गेले ४ महिने दर रविवारी योजल्या जात असलेल्या विद्याव्रत संस्कार व्याख्यानमालेमध्ये सहभागी झालेल्या विद्यार्थ्यांवर २६ नोव्हेंबर रोजी विद्याव्रत संस्कार करण्यात आला. अत्यंत हृद्य व नियोजनबद्ध झालेल्या या कार्यक्रमात २४ जणांनी विद्याव्रताचा स्वीकार केला. दर शनिवारचा विकासिका कार्यक्रम चालू आहे.
- ❖ **गिरगाव** येथे स्थानिक संस्थांच्या सहकार्याने कार्यक्रमांना प्रारंभ होत असून त्यातला एक कार्यक्रम २६ नोव्हेंबर रोजी १७५ विद्यार्थी व ५५ पालक यांच्या उपस्थितीत पार पडला.
- ❖ **डोंबिवली** येथे संध्याकाळी ७ ते सकाळी ८.०० असे रात्रशिबिर मोठ्या उत्साहात पार पडले. चौथी ते नववी या वयोगटातील ५५ मुले-मुली यामध्ये सहभागी झाले होते.
- ❖ **सांगली** येथे मुला-मुलींसाठी स्वतंत्रपणे साप्ताहिक क्रीडा दल चालू आहे. तर इचलकरंजी, अलिबाग, नागोठणे, नाशिक येथे प्रासंगिक कार्यक्रम घेतले जात आहेत.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा.महेन्द्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर १० अग्रहायण शके १९२२, १ डिसेंबर २००० या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, शुक्रवार पेठ, पुणे २ येथे छापून, ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ३० येथून प्रसिद्ध केले.

मला वाटते, अनंत गगनी नीलमेघ मी व्हावे । हिंडत हिंडत ब्रह्मांडाचे तेथुन दर्शन घ्यावे ॥

सर्वांगीण विकसनातून मिळवून देण्या आत्मविश्वास छात्र प्रबोधन मासिकाचा नित्य असे हा ध्यास !

छात्र प्रबोधन/सौर अग्रहायण, शके १९२२

ज्ञान प्रबोधिनीची शैक्षणिक प्रकाशने

१. व्यक्तिविकासासाठी विद्याव्रत (सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी समग्र मांडणी)	६०/-	८. बुद्धिवैभव (बुद्धीचे १२० पैलू उलगडून सांगणारे पुस्तक)	२०/-
२. नावीन्यपूर्ण प्रकल्प कसे करावेत ? (प्रकल्पासंबंधी अनुभवातून लिहिलेले पुस्तक)	५०/-	९. प्रज्ञाबोध मालिका-५ पुस्तकांचा संच (राष्ट्रीय प्रज्ञाशोध परीक्षेसाठी उपयुक्त-दोन्ही माध्यमांमध्ये)	२५०/-
३. प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास (ललित लेखन कसे करावे ? याचा मूलमंत्र देणारे पुस्तक)	५०/-	१०. छंद आकाशदर्शनाचा (आकाशातील नक्षत्रे-तान्यांचा परिचय)	६०/-
४. कल्पक बनू या ६०/- (कल्पनाशक्ती वाढविण्याची गुरूकिल्ली सांगणारे पुस्तक)		११. गिर्यारोहणगाथा (गिर्यारोहणाची प्राथमिक माहिती व प्रेरणा देणारे पुस्तक)	४०/-
५. वेध यशाचा (स्वतःचा अभ्यास स्वतः करण्यासाठी उपयुक्त तंत्रे)	७०/-	१२. प्रबोधन गीते (ज्ञान प्रबोधिनीतील कार्यकर्त्यांनी रचलेली स्फूर्तिगीते)	१५/-
६. असे घटते सुंदर अक्षर (हस्ताक्षर सुधारण्यासाठी कृतिपुस्तिका)	१०/-	१३. रूप पालटू शिक्षणाचे भाग-१ (प्रबोधिनीतील शैक्षणिक भूमिका व उपक्रमांचा परिचय)	३०/-
७. हसत खेळत बुद्धिविकास (बुद्धीच्या विविध पैलूसाठी विविध खेळ)	१००/-	१४. प्रबोधन गीते-भाग १ व २ ध्वनिफित प्रत्येकी ४०/- - (ज्ञान प्रबोधिनीतील स्फूर्तिगीते)	

कुमारांसाठी खास कथासंग्रह

‘छात्र प्रबोधन’ मासिकातील गेल्या ७ वर्षांमधील निवडक ४५ कथांचे ४ संग्रह प्रकाशित !

रहस्य, साहस, विज्ञान, ऐतिहासिक, जंगल, रंजक, संस्कारक्षम अशा कथांचा अनोखा मिलाफ.

१. दरवळ - रु.४०/- २. बहर - रु.५०/- ३. मृद्गंध - रु.६०/- ४. मोहोर - रु. ६०/-

चार कथासंग्रह एकत्रितपणे खरेदी केल्यास खास सवलत : रु. २१०/- चा संच रु.१५०/- ला मिळेल.

(ही सवलत ३१ जानेवारी २००१ पर्यंत संपूर्ण संचासाठी असेल.)

याशिवाय इतरही अनेक संग्राह्य प्रकाशने उपलब्ध !

शाळा-ग्रंथालये-पुस्तक विक्रेते यांना विशेष सवलत !

खरेदीची मूळ रक्कम	सवलत	परगावी पाठविण्यासाठी खर्च
रु.१०० ते ५००	१५%	रु.३०/-
रु.५०० ते २००० पर्यंत	२०%	रु.४०/-
रु.२००१ ते पुढे	२५%	रु.५०/-

सवलतीप्रमाणे होणारी रक्कम व पाठविण्याचा खर्च लक्षात घेऊन मागणी व रकमेचा धनाकर्ष (डिमांड ड्राफ्ट) ‘ज्ञान प्रबोधिनी’ या नावाने काढून खालील पत्त्यावर पाठवावा.

ग्रंथालयासाठी व शाळेच्या संमेलनामध्ये वा अन्य स्पर्धांच्या निमित्ताने होणाऱ्या बक्षिस समारंभात बक्षिसे देण्यासाठी वरील पुस्तकांचा आवर्जून उपयोग करावा !

संपर्क पत्ता : छात्र प्रबोधन, ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदोशव पेठ, पुणे ४११ ०३०,

☎ (०२०) ४४७७६९११, ४४७८०९५ E-mail: prabodhini@vsnl.com

वन्दे मातरम्.

वन्दे मातरम्
सुजलां सुफलां मलयजशीतलाम्
शस्यश्यामलां मातरम् ।
शुभ्रज्योत्स्नापुलकितयामिनीं
फुल्लकुसमितद्रुमदलशोभिनीं
सुहासिनीं सुमधुर भाषिणीं
सुखदां वरदां मातरम् ॥ १ ॥
वन्दे मातरम् ।

कोटि- कोटि- कण्ठ-कल-कल- निनाद- कराले,
कोटि- कोटी-भुजैर्धृत- खरकरवाले,
अबला केन मा एत बले ।
बहुबलधारिणीं नमामि तारिणीं
रिपुदलवारिणीं मातरम् ॥२ ॥

वन्दे मातरम् ।
तुमि विद्या, तुमि धर्म
तुमि हृदि, तुमि मर्म
त्वं हि प्राणाः शरीरे
बाहुते तुमि मा शक्ति,
हृदये तुमि मा भक्ति,
तोमारई प्रतिमा गडि मन्दिरे-मन्दिरे मातरम् ॥ ३ ॥
वन्दे मातरम् ।

त्वं हि दुर्गा दशप्रहरणधारिणी
कमला कमलदलविहारिणी
वाणी विद्यादायिनी,
नमामि त्वाम् नमामि कमलां
अमलां अतुलां सुजलां सुफलां मातरम् ॥४ ॥
वन्दे मातरम् ।
श्यामलां सरलां सुस्मितां भूषितां
धरणीं भरणीं मातरम् ॥ ५ ॥
वन्दे मातरम् ।

रचना -श्री. बकिमचंद्र चटर्जी

संपर्क पत्ता : संपादक, छात्र प्रबोधन
ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदशिव पेठ,
पुणे ४११०३०.
(०२०) ४४७७६९९, ४४७८०९५

कार्यालयाची वेळ : स.१० ते संध्या.७
या अंकाची किंमत : रु. १०/-
वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-
प्रकाशन दिनांक : सौर १० अग्रहायण, शके १९२२
१ डिसेंबर २०००

Book Post / पुस्तडाक

(छापील मजकूर)